DE THOMA

VALPERGA CALVSIO.

CAROLI BOVCHERONI

DE

THOMA

VALPERGA CALVSIO

TAVRINI

EDEBANT CHIRIO ET MINA

MDCCCXXXIII.

Ξυμπροσέμιξα ..... δὴ τῷ ἀνδρὶ πάνυ νέος πάνυ πρεσβύτῃ, καί μοι ἐφάνη βάθος τι ἔχειν παντάπασι γενναῖον.

PLATO de Parmenide.

Ad Penninarum alpium radices Salassi sunt, quorum regio saltibus, montibus intersepta, et ipsa locorum varietate pulcherrima, a septemtrionibus ad meridiem protenditur. Totius regionis caput Eporedia urbs est, Romanorum colonia, ferocissimorum olim populorum quasi cervicibus imposita; nec inde procul Masinia

gens a Valpergiis profecta, antiquitus consedit, ac magnam subinde amplitudinem consecuta, plurima circum loca in ditione habuit, donec attritis iam fere ubique regulorum opibus, in alienum ius concessit. A Petro Masinio, qui primus stirpis suae Allobrogum ducibus paruit, ad Amedeum Thomae Calusii patrem, quadringenti fere anni numerantur. Is Aemiliam Doriam lectissimam virginem, in matrimonium duxit, genere in Liguribus illustri ob virtutem praesertim Andreae illius Auriae Genuensis, qui fortiter vindicata ab hostibus patria, cum omnia iam pro arbitratu in republica posset, legum imperium quam dominatum maluit. Aemiliae nobilitas Masiniis decori, fecunditas gratulationi fuit; virili autem soboli aetate uti honoribus anteivit Franciscus Maria, qui, obitis per Europam legationibus et renovato familiae

nomine, domesticum otium sic egit, ut in splendida nec inerti senectute nihil ei deesse ad summam dignitatem videretur.

Vltimus fratrum Thomas, cui ab oppido in Salassis posito, Calusio cognomen fuit, natus est Taurini anno superioris seculi septimo et tricesimo. Tenui admodum valetudine a principio usus dicitur, quam anxia mater gremio fovit studiosissime. Vt primum convaluit, bona spe in posterum praeluxit: erat enim in puero et experrecta indoles et insignis quaedam ingenii celeritas; quod autem in viro animadversum est, non tam dulcedine laudis quam ipsa discendi voluptate ad literas ducebatur. Latinam linguam cito arripuit; maturius etiam quam ceteri poësi animum adiecit, et Virgiliani carminis suavitate captus est. Cum in eo versando plurimum esset, romano nitori facile assuevit, ac

multa puer coepit investigare, quae docte postea explicata libris mandavit.

Vix dum adolescens ad Melitensium equitum stipendia missus est, quod militiae genus iam tum a nobilitate vehementer expetitum, quum bellum terra marique adversus barbaros gereretur, longe honestissimum habebatur. Ibi propter aetatis florem ad ministerium magistri equitum delectus est, qui regio more cultuque vivebat; sed hortante patre, ne se aulicis deliciis corrumpendum daret, vel potius impellente natura, ad studia rediit, urbemque nactus ad id maxime opportunam, recentiorum linguis se erudivit. Erat enim Melita mortalium concursu in primis frequens, ut discolor illa vultuum varietas, ac dissonae praetereuntium voces haud parum iucunditatis haberent; ipsa vero popularis dialectus, et nautarum cantus

arabicis originibus adspersus, paulo curiosiores aures adverteret. In eo totus erat Calusius, quum repente alio conversus est. Percusserat quippe animum quod de Chiabrera, summo poëta, memoriae proditum invenerat, si qua pulchrior forma ad eius oculos accideret, aut aliquid commode dictum audiret, exclamare solitum fuisse, id graecum esse; quo perlecto, multa secum reputans de illa venustate Graecorum propria, omnino statuit eorum sermonem addiscere. Nec id solum; sed qui iuvenum mos est, ut alia ex aliis cupiant, iam et Vlyxeam Ithacam et Athenas et Cycladas lustrare cursibus voluisset, de quibus nonnulla percontando acceperat, quae dormienti somnum excuterent. Haec de se narrans Calusius, nihil propius aiebat abfuisse, quam ut conscensa clam navi, exoptatas terras appeteret.

Quod de aliis legimus, et credibile fit in ea aetate, quae ad pulchri speciem praesertim accenditur. Quod si agrestiores plagas aeternis frigoribus obsitas, ob id solum quod nemo inviserit, tamen adeundas putamus, quid tandem de ea regione dicendum, ubi sub mitissimo coelo non urbs, non ager, non solitudo sit, quin a praeclaro aliquo facinore, aut a vetustissimis poëtarum narrationibus famam acceperit? Quantus ubique vel in media barbaria antiquitatis color! qui locorum et monumentorum adspectus! Talia cogitanti Calusio ecce nuntius affertur, hospitem domo Chium, Melitam venisse, qui graecam illam sitim extingueret. Ad quem ipse statim adivit, et capillatum senem prolixa barba deflexisque humeris intuens, Barlaamum Calabrum aut alterum illum Thessalonicensem sibi videre visus est, quos

Petrarcam et Boccaccium, duo illa Etruriae lumina, studiose scimus audivisse. Sed iamdudum Graecorum natio sub herili dominatu avitas literas et artes cum memoria libertatis amiserat. Vix apud se fuit Calusius, quum hominem adeo rudem deprehendit, ut ex nescio quo Luciani libello nullum probabilem sensum exsculperet. Praeceptoris tarditas discipuli industriam exacuit, qui haud sibi defuit, sed omnibus copiis ad id praepropere comparatis, rem per se aggredi instituit. Anno igitur post grammaticam rationem exploratam habebat, graeca epigrammata ad amicos mittebat, Homerum interpretabatur. Ipse equidem adversaria in manus sumens, quae Melitae scripta reliquit, mirari non desino, qui potuerit id aetatis adolescens, nullo ferme librorum subsidio, res adeo a vulgari eruditione remotas, tam subtiliter tractare.

Quamquam haud penitus se literis abdiderat. Nam, quemadmodum aulicorum vita fert, et equo optime uti et arma tractare didicerat; musicen vero et graphicen in puerili institutione ab Atheniensibus usurpatam, sic excoluerat, ut assa voce scienter caneret deque artificum operibus recte posset iudicare. Multa insuper munera ei erant obeunda, sive magistri equitum latus tegeret quoties in publicum prodiret, sive illustriores advenas et regum oratores conveniret deduceretque honoris causa. At ubi mare coepit obire, nihil reliquum fecit, quo virtutem suam omnibus probaret. Tunc igitur ventorum naturam a peritis exquirere, litorum flexus et vadosa loca explorare, piratarum myoparones citatim sequi aut ex insidiis elicere; navium demum comitatibus omnia circumspiciendo praeesse. Et quia nautica res

astronomicis et mathematicis rationibus praecipue continetur, ipse vel stellarum situs e puppi servabat, vel formas describendo in erudito pulvere se exercebat. Sic pro disciplinarum inter se necessitudine ingenium varie periclitabatur. Singularis autem corporis firmitas faciebat, ut plurimae contentioni multisque laboribus perferendis par esset. Quod in sene nonnunquam miratus sum, et ex cuiusdam sermonibus confirmari audivi, qui de matre, grandaeva femina, sic narrabat: eam olim Calusio comite in Sardiniam transmisisse; cum autem coorta subito maris vi, allisa ad scopulum navis iam prope fluctibus mergeretur, hunc unum in omnium discursu ac trepidatione inventum esse, qui operi defixus, ne periculum quidem videretur animadvertere.

Per id tempus militaris gloriae cupido

Calusium incesserat, lectis commentariis Mauritii Saxonis, cuius fama in magna eventuum varietate superiore seculo percrebuit. Eo autem magis huiusmodi lectione delectabatur, quod vir fortissimus et in castrensi disciplina facile princeps, literas in contubernium adhibuisset, quas sibi adiumento fore sperabat, si militiam capesseret. Maximum in Germania bellum tunc gerebatur, ubi Fredericus Borussiae rex, callidissimus aetatis suae imperator, omnia consilio, nihil fortunae tribuens, improvisis ac deviis itineribus et lacessitis magis quam consertis proeliis hostem fatigando, coniuratos in se reges eludebat. Quasi palaestra diutinum id bellum fuit, ubi clarissimi olim futuri duces rudimenta ponerent scientiae rei militaris, quam alter ille Epaminondas vel Philippus, novis rationibus locupletaverat. Eo se conferre

decreverat Calusius, fecissetque nisi amicorum precibus coactus, in patriam rediisset. Hi sedulo agebant, ut legatus triremi praeficeretur, quam Sardiniae reges in Oxibiorum portu habere consueverant. Id vero facile impetratum est, sed biennio postquam id munus obiverat, militiae vacationem petiit. Procurabat rem militarem Boginus, vir gravissimae antiquitatis, acerque alienae virtutis spectator, qui id aegre ferens, rem distulit, si hominem posset a consilio deducere. Sed cum frustra in eo fuisset, instante vehementius Calusio, noluit se amplius interponere, eumque per literas exauctoratum cum summa honoris significatione dimisit. His literis acceptis Calusius, plerisque id factum mirantibus, quibusdam non obscure improbantibus, Neapolim proficisci maturavit.

Sed res altius erat repetenda quam ut

quispiam posset suspicari. Nam cum ex Melita insula crebro ad eam urbem ventitaret, quo tempore bellicae laudis studio magis ferebatur, consuetudinis causam cum Vincentio Vngaro habuerat, ex ea sacerdotum familia, quam Philippus Nerius Florentinus, sanctissimae vitae auctor, olim duxerat Romae. Is ut Calusium vidit, adamavit, ac pluries pertentatum ut in suas partes pertraheret, ad extremum serio seduxit, habuitque cum eo sermonem eius persimilem, quem de philosophorum vita et ratione Samius Pythagoras ad Phliuntis tyrannum dicitur habuisse. Sapiens erat a natura Calusii animus nec valde pugnax, quique in ipso affectuum aestu se statim colligeret; quapropter haud aegre potuit iuvenilem illum impetum confutare, acriores gloriae morsus leniendo, eosque laudando, qui civilium iactationum defessi,

a publicis rebus abstineant, atque in tutissimum quietis portum se recipiant. Quae cum graviter et copiose dixisset, Calusium manu prehendens « Quid ni, inquit, o optime, huc secesseris, ubi in puro sis, et divina ut immortalia, humana cures ut mortalia? An liberalissimum otium aspernaberis tot praeclaris studiis nobilitatum, et cum tui iudicii in omnibus sis, hac una in re vulgi opinionibus te sines impelli? An te agit honorum cupido? Atqui durum laborem ingrederis; quae enim praestantissima praemia ab hominibus censentur, citius quisquam per fraudem quam per virtutem invenerit ». Mirum quam penitus haec verba in Calusium descenderint, qui anceps fluctuansque diu inter oppositas sententias, non prius quievit quam amicum eiusque sodales adivit.

Ipsius porro adventus iucundissimus

eisdem fuit. Itaque hospitio comiter exceperunt, nec multo post, iudicio eius dignitatis facto, sacrorum participem et sacerdotem esse iusserunt. Et primo quidem Iulii Selvaggii auditor fuit, hominis probe docti et diserti, cui in docendi munere successit; deinde bibliothecae procurationem habuit. Tunc idem ferme ei contigit ac Leibnitio, qui adolescens, nullo studiorum monitore, instructissimam librorum supellectilem nactus, tandiu in iis fertur delituisse, quoad omnes uno spiritu hauriret; quocirca eum plane admirabilem aiunt fuisse, qui ex tam properata lectione doctissimus philosophorum post Aristotelem exstiterit. Calusius igitur, qui saepe legendo noctem diei coniungeret, eundem paene eruditionis fructum consecutus est, cum nullum tamen certum iter teneret, sed prae voluptate festinans,

hos vel illos libros, prout se darent, arriperet, evolveret, navigantium similis, qui in dissitas partes temere et pro vario ventorum pulsu ferantur. Sed mirus erat Calusius, tum naturali acumine, tum memoria rerum et verborum, quam Lucullo et Hortensio distincte attribuit Tullius in Academicis. Proinde cum mente semel apprehensa haud facile dimitteret, et obscurum fallentemque rerum nexum acute pervideret, uberiore quam alii spe ad multiplicis doctrinae laudem potuit eniti, idemque in reconditis et levioribus artibus praestare. Nullum certe scriptorum genus praetermisit, non poëtas, non historicos, non philosophos, egregium sibi fore arbitratus, si mathematicos quos vocabat Galileius, mundi characteres probe intelligeret; ope vero linguarum ad primaevam totius doctrinae quasi adumbrationem a-

scenderet, unde omnes disciplinae veluti aquarum divortia, varia deinceps appellatione fluxerunt. Nec deerant amici, quibus auctoribus ea in re uteretur. Inclytae enim tunc erant Neapolitanorum literae, recenti adhuc Vici et Gravinae in illis regionibus fama. Florebat Calsabigius, scriptor acer et vehemens; vivebat Gallianius, vir summe dicax et in ipsa Gallia urbanitate clarus, planioremque philosophiam diu exulantem iam revocaverat Antonius Genuesius, maius sane nomen habiturus, si ut multa solerter vidit, sic etiam comptior in scribendo fuisset. Vigebant praeterea cum antiquiore mathesi Diophantis et Apollonii studia, nec pauci in urbe olim graeca, redivivas Graecorum reliquias illustrabant, praeeunte Mazocchio, cui, editis iam Heracliensium tabulis, primae omnium consensu tribuebantur. Hunc in vegeta sene-

etute florentem invenerat Calusius, sed postmodum eo morbo affectum reliquit, in quem ex graecis Hermogenes, Orbilius Beneventanus et Corvinus Messala inter latinos inciderant; postremis vero temporibus Cagnolius Veronensis, cuius casum eius municeps Hippolytus Pindemontius italicis versibus deflevit. Ille enim integro corpore, memoriae sensum plane amiserat, ut sua ipse scripta digito pertentans, ne intelligere quidem posset, idque non sine magna animi aegritudine, quam interdum in se rediens, obortis lacrymis testabatur.

Octo annos commoratus ibi est Calusius, carus acceptusque sodalibus, quos summa vitae innocentia omnique prorsus humanitate sibi devinxerat. Id autem praeclarum videbatur, quod vir militiam nuper secutus, nullum officii genus prae-

termitteret, quod in illo convictu usurpari consuesset. Itaque religiones populo accurate interpretabatur, et rem divinam faciebat assidue; convivales vero quaestiones de vitiis et virtutibus a piis hominibus poni solitas, sic peragebat, ut qui ingenium in ceteris non agnoscerent, hoc tamen admirarentur. Magnum propterea sui desiderium fecit, quum proposito Regis edicto, ut peregrini ab urbe decederent, Neapolim reliquit. Fuit haec discessio acerba amicis, Calusio gravis, qui Neapolitanam illam quietem vere alcyoneam solebat appellare. Interea Romam se contulit, ibique principum virorum, ac praesertim Stephani Borgiae et Caroli Albanii consuetudine usus est, quorum domus pulcherrimis artium monumentis referta, maximeque hospitalis, eruditis sermonibus florebat Morcellii, Staii, Cunichii, Flanginii

Argonauticorum Apollonii interpretis, et aliorum, qui Calusium magnopere observabant. In his molliter erat, quum condocefactus per literas a fratre de proxima ipsius in Lusitaniam legatione, Taurinum venit, ut illi se viae comitem daret.

Primo statim in Lusitaniam adventu subsecivam operam in Camoënsio impendit. Fuit in eo divinus quidam afflatus et furor, cum idem in acie cum Mauritanis obstinatissime confligeret, idem e proelio saucius scriberet, ex quo expressam virtutis suae effigiem et quasi favillam posteris reliquit. Celebrantur autem prae ceteris ipsius Lusiades, seu epicum carmen de Vasci Gamae expeditione, qui primus post Poenos, si vera narrat Herodotus, superato australi Africae promontorio, ad Indos pervenit. Luculentae ibi sunt morum et regionum descriptiones, ac nescio an aliud

poëma acceptius popularibus sit: hoc pueri ediscunt, hoc senes in ore habent, nec minus Camoënsii sui lectione commoventur, quam Graeci olim Iliade, aut Syracusani Euripideis versibus, quos primum a captivis Atheniensibus post Niciae calamitatem audierunt. Tantam vim habet magnanima illa poësis et, dessuetis iam animis, multo etiam admirabilior priscorum facinorum recordatio! Et eo quidem tenebatur Calusius, sed postea in lusitanis et hispanis poëtis legendis nescio quo tumore suboffensus, ad britannos se convertit, in eisque tantos habuit progressus, ut rariores tragicorum dictiones totidem italicis verbis nullo negotio redderet. His tanquam excursibus animum relaxabat; nam uti scribit in epistola ad Cieram Olisiponensem astronomum, Newtonianae tunc philosophiae se penitus tradiderat.

Cintra locus est ad Oceanum Olisiponem proxime, quo negant alium esse in tota Lusitania iucundiorem, vel propter purissimam aëris temperiem, vel propter irriguas valles, quas pleniore alveo in mare decurrens Tagus flumen interluit. Sunt ibi magnae arborum proceritates et virescentes circum montes in scenam positi; in silvae autem recessu, non sine quadam religione modicas Ioannis Castrii aedes invisunt, qui Indicis bellis gestis, non minus abstinens in flagitiosa provincia, quam strenuus manu habitus est. Eo se cupide conferunt beatiores, sparsique per villas, quas nitidissimas habent, conviviis et venationibus aestatem traducunt. Illuc etiam rusticatum ivit Calusius, et illectus loci amoenitate, latinos hexametros composuit, in quibus ludit de amore anima mundi, aliaque habet a Platonicis sumta,

atque ad Virgilianum numerum expressa. Hoc carmen aliud consecutum est, quo Carolum III in summo populorum moerore nuper demortuum laudavit. Expolitissimi hi versus sunt, nec longe absunt a iuvenili facultate, quam Neapoli ostenderat, ubi Mergellinae scopulum identidem, puto, adspiciens, ad aemulandam Sannazarii famam excitabatur; sed Ovidium postea aspernatus, Propertium nimis adamavit, ex quo doctior, at minus suavis visus est. Intentior enim cura obfuit scribenti, in poësi praesertim, quae sibi amat relinqui, et artem quidem, sed latenter atque e longinquo comitem desiderat.

Memorabilis haec peregrinatio Calusii fuit ob initam tunc primum cum Victorio Alferio amicitiam. Olisiponem hic venerat equos et amores cogitans, ac Britanniam brevi navigaturus; nam varius et multi-

plex nulla in re adhuc acquieverat. Forte contigit, ut primariam urbis matronam ambo salutatum adirent, ibique in multo sermone Calusius a circumstantibus rogaretur ut nonnulla carptim e nostris poëtis legeret. Tunc Guidium casu oblatum coepit recitare, delecta ode ea quae ad Fortunam inscribitur, quum Alferius non idem amplius esse, sed modo attonitus perculsusque videri, modo subsilire atque interruptas voces emittere; postremo significantibus prae admiratione inter se omnibus, divinum id esse clamitans, ubertim flere. Tunc enim vero poëseos vim primum sensit vir egregius, quo intellecto, Calusius, ignotus ignotum amplexus, et fortes illos ardentesque oculos intuens « Certum, inquit, omen agnosce: hanc flammam sequere: et tu aliquando in numerum poëtarum venies, meamque de te vaticina-

tionem posteri accipient ». Sic ille popularem suum, magnum futurum, in laudis curriculum impulit, quemadmodum Herodotus in maximo Athenarum conventu Thucydidem adolescentem exemplo suo dicitur impulisse. Inde nobilis illa exstitit necessitudo, quam uterque coluit sanctissime, et Alferius, parta iam nominis immortalitate, scriptis commendavit.

Sed quoniam tunc temporis Calusius, relicta Lusitania, in urbem rediit, unde tandiu abfuerat, locus me monet, ut pauca quaedam de nostrorum studiis attingam. Erat is annus superioris seculi tertius supra septuagesimum, qua tempestate literae apud nos impensius excoli coeptae sunt. Nam ut antea parum colerentur faciebat regionis conditio, quae diu a finitimis vastata, eo tandem calamitatis devenerat, ut a Ferrante Gonzaga, italo ho-

mine, diripienda militibus daretur, credo, ne quid usquam intestinis Italorum odiis deesset. Cum igitur mansuetiores Musae in pleraque Europa certum ac stabile domicilium haberent, inter italicas vero civitates Florentia uti Athenae aut Corynthus in Graecia elueeret, de nostris silebatur, qui propulsandis belli periculis intenti, nec alius gloriae cupidi, ubi pax evenerat, urbanam disciplinam cum tenuitate cultus domi tuebantur. Eo accedebat externarum rerum contemtio, quam asperitas temporum alit, felicitas minuit; sed multo magis patrii sermonis egestas, italici et gallici perinde dissimilis, cum tamen qui scriberent, alterutro uterentur. Atque inde factum existimo, ut liberalia studia per Emmanuelem Filibertum sero inducta, cito defloruerint, cum praesertim agrorum sterilitates, et sub muliebri tutela

interna regni dissidia publicam rem misere labefactarent. Nemini propterea mirum videbitur, si secunda literarum initia a Victorio Amedeo II, earumque incrementa a memoria patrum repetimus. Tunc enim ingeniorum foetum edidimus, et Iosephus Salutius, Cigna, Lagrangius, Allionius, in mathesi et rerum naturalium scientia plane singulares, de inventorum praestantia et nobilitate cum aequalium doctissimis contendere ausi sunt. Tunc etiam castior fluxit nostrorum oratio; infra tamen substitit eloquentia, sive illa summam gentis expolitionem requirat, sive omnino praepostera tunc esset imitandi ratio. Mirum quantum hic scrupulus mature scribentibus iniectus, ne quid in verbis offenderent, eorum impetum retardaverit, quos adeo satis puros dixeris, sed parum solutos et depictos quodammodo. Primus Denina

doctrinae suae alumnos a verborum angustiis in medias res deduxit; primus historiam uberius audentiusque tractavit. Ejusdem aetatis fuit Iosephus Barettius, acerbus castigator scriptorum aevi sui, in quo nativus quidam ac paene Cellinianus facetiarum lepos apparuit, cui maxime studebat. Hos subsecutus est Hieronymus Rosaseus, veterum non tam copiae quam gracilitatis sectator; cui adeo defuit facilitas. Multos praeterea commemorare possem in exculta latinitate disertos, quibus tamen si minus perpetuo dictionum delectu, at subitaria facultate anteivit Paciaudius. Graeca et hebraica invexerat Pasinius, sed ea leviter et sine critica subtilitate tractabantur, qua postea e nostratibus enituit Bernardus Derossius.

Ita se habebant in Subalpinis literae, quum Calusius domum reversus est. Age-

bat tunc annum sextum et tricesimum, ac praeter infinitam rerum et hominum notitiam multis peregrinationibus quaesitam, veterum lectione ut qui maxime se excoluerat, principes orientis linguas proprio Marte didicerat; in mathesi vero id erat consecutus, ut non solum alienis inventis pulcherrime uti, sed ipse complura ex intima scientia posset expromere. Nemo fere tunc erat in urbe, quin aliquid praeclarum de Calusio audivisset, et omnes qui de ingeniis poterant iudicare, mirifica eius visendi noscendique cupiditate flagrabant. Et quantam sui exspectationem fecisset, vel illud ostendit, quod in ipso ferme adventu, in doctorum coetum adlectus est, qui in Salutianis aedibus haberi coeptus, postmodum sub Taurinensis Academiae nomine tota Europa innotuit. Gravissimum id erat iudicium, quod in-

credibili industria diligentiaque comprobavit; sed cum scribae munus ei esset delatum, id postea in vita occupatissima, Prospero Balbo, adolescenti summo loco nato et iam tum multarum artium, sodalium voluntate demandandum curavit.

Tunc divinum regis Salomonis poëma de Amoribus, quod omnium praestantissimum nuncupant Hebraei, italicis modis aptare instituit. Difficilis admodum huius libri interpretatio videbatur, tum propter amatoriam carminis naturam, cuius vernacula pulchritudo vix queat in alium sermonem transferri, tum propter universum dicendi genus asiatici omnino coloris et spiritus. Requirebatur propterea interpres scitus in primis et elegans, qui venustatem venustate, lumina luminibus compensaret; audaciores autem verborum figuras nec prorsus exstingueret, nec pa-

rum verecunde exprimeret. Is porro erat Calusius, qui vel fastidiosis hac in re posset satisfacere, maiorem etiam a doctis gratiam inire, si perpetuam et adstrictam, non poëticam versionem rogatu sororis fuisset aggressus. Id enim in causa fuit, cur homo brevitatis studiosissimus, nudulum et sine commentatione libellum emitteret, paucula monuisse contentus in epistola ad Alferium, ubi tamen selectiora quaedam scitu digna passim invenias.

Et primo quidem, cum in hebraici operis contextu alterni versus occurrant cum puellarum choro, qui ad graecum morem rei agendae interest, nec unquam a scena discedit, id quaerit, an legitima, uti aiunt, haec actio sit, per varios casus a principio ad finem usque deducta; deinde an Salomonis nuptiae per septenos convivii dies peragantur, quod Bossucto, summo viro,

olim placuerat. Sed ab eo dissentit Calusius, ac ponit vix aliquid certi in tanta antiquitate posse constitui : non easdem ubique personas videri : non unum et continuatum poëma, sed ex multis amatoriis conflatum, quae nimirum, quod fatiloqua essent ac Numinis plena, auctor simul collegerit, et amores inscripserit. Quid vero, inquit, si qui rex dicitur, non ipse Salomo sit, sed quem unice sibi dilectum Salomitis sic blandius compellet, aut thaliarchus Graecorum, quem in epulari accubitione creatum, convivii dictatorem et regem Romani vocabant? Quae quum scriberet, nescio an prae oculis haberet eruditas Davidis Michaëlis ad Lowthum adnotationes, cuius quaedam non omittenda sententia est. Negat quippe Salomonis carmen epithalamium dici posse, quo videlicet, ut ipse putat, non iam nuptiae, sed hisce

iam peractis, castissimi duorum coniugum amores celebrentur. Nam si amatorias velitationes ante nuptias cogitamus, quid, inquit, alienius ab orientalium moribus, apud quos tanta coniugii sanctitas sit, ut nisi post primos amplexus novam nuptam arcano alloqui, aut detracto flammeo, coram adspicere marito sit nefas? Rursus si de lecto geniali hic sermo est, cur nuptialium rituum ne levissima quidem mentio iniicitur? Quis demum sibi persuadeat, instructo iam apparatoque convivio, sponsum rus abire, novamque nuptam relinquere? Nec vero in Oriente ut apud nos, domestica consuetudine amorem exstingui, sed in uxoria illa multitudine atque aemulatione, si duo coniuges se invicem ament, id multo ardentius facere quam nos, et minus liberam se remotis arbitris conveniendi potestatem habere. Inde illos

poëmatis nodos, et nocturnos errores et susurros et metus et gaudia, quae divinus scriptor venustissime depingit.

Ceterum, ut his omissis, ad Calusium et ipsius versionem redeam, excultissima ea est, multisque veneribus distincta. Sed expressior quam dulcior esse maluit, cumque suavitati serviret, nimis profluens et canorum studiose devitavit. Itaque a Metastasii imitatione abstinuit, ne, quod in Matteio fuerat notatum, nitidi, at imbelles numeri virilem hebraicae poëseos pulchritudinem corrumperent. Quam vero acutum interpretem se praebuerit, complures loci ad eam diem controversi, atque ab eo feliciter explicati et redditi, abunde declarant. Id certe confirmare non dubitaverim, per eum potissimum factum esse, ut Theocriteum hoc Salomonis opus, quo haud aliud praestantius Arabes habent

aut Persae, maiore cum voluptate et sine offensione a nostris legeretur.

Neque id mirum in Calusio videbitur, qui eximiae cuiusdam diligentiae in omnibus esset, harum vero literarum elegantiam in Alberti Schultensii libris uberrime hausisset. Fuit haec praeclara viri laus, omnium linguarum, quae circa Euphratem in ore populorum vigent, studium sic coniunxisse, ut in tanta elementorum diversitate, non modo cognationem iam post Maimonidem a doctioribus animadversam, sed plane sororiam earum similitudinem ostenderet. Id autem praecipue assecutus est hebraicam ad arabicos fontes revocando, unde innumerae voces in antiquissimum Iobi librum influxerant, quarum usus et origo in duabus aramaeis frustra quaerebatur. Qui norunt quam admirabilis exinde cursus harum litera-

rum fuerit, iidem non minus Schultensio quam Tiberio Hemsterhusio tribuent, qui per id tempus et in eadem urbe tutissimum needum expeditum iter, graecis studiis munivit. Par certe in utroque ingenium fuit; par in utraque schola summorum virorum proventus, quorum opera factum est, ut philologia, quae, reviviscentibus bonis artibus, universae eruditioni facem praetulerat, eosdem, quos ceterae disciplinae, ascensus haberet.

Et quantum ex eorum lectione profecisset Calusius, ex ipsius libro apparet de hebraica divini nominis pronunciatione. Quaestionem ibi instituit, quae partim grammatica est, partim historica. Nam cum Hebraeorum scriptio duplici constet notatione, et literis, quas omnes in consonantium censu habent, et punctis, quae vocalium vice fungantur, id iampridem

ab eruditis fuerat quaesitum, cur divinum nomen ad neutram legeretur; ex quo nobilis oritur controversia de germana ipsius pronunciandi ratione. Rei causam repetunt a gentis religione, quae perinde ac vetus Aegyptia, id summopere caveret, ne arcana vox in vulgus proderetur, unde factum existimant, ut quo tempore serior haec scriptura apud Hebraeos obtinuit, aut eandem iam homines nescirent, aut plane non auderent libris consignare. Quaerit igitur Calusius, quaenam esse potuerit, et quando id non satis colligitur ex Hebraeorum commentariis, argumentis ab interiore sermone petitis, rem definiendam putat. In eo autem differt a plerisque grammaticis, quod ex duabus vocibus *Adonai* et *Iehovà*, quarum altera ab Hebraeis in legendo pronuntiatur, altera scribitur, priorem illam, quam graeca

versio Alexandrinorum videtur innuere, utpote veriorem, longe praefert posteriori. Quocirca nihil tam abditum aut ingeniosum esse potest, quin dilucide enucleateque ab eo disseratur, sive ut suam adstruat sententiam, sive ut Iacobi Schultensii, Danzii et Matthiae Gesneri contrarias opiniones refellat, qui in hac ipsa investigatione diversi admodum abierant.

Disputationem huius affinem libro praeposuit, in qua Vinsobrium, Maselefum, Sharpium aliosque redarguit, qui sacrum Hebraeorum codicem, posthabita punctorum norma, ad Europaeam rationem, vel potius ad suam quandam praeceptionem legendum censent. Huiusmodi sententiam hominum levitati attribuit, qui ea, quae semel in patrio sermone imbiberint, ad alios transferant; id etiam temere sibi persuadeant articulatam vocem in mini-

mas partes ita posse resolvi, ut singula dictionum elementa totidem scripturae characteribus sine ulla ambiguitate respondeant. Inde exorsus, demonstrat nullum scribendi artificium tam usquequaque perfectum inveniri, quin propter ancipitem literarum usum, aliquem dubitandi locum relinquat; id autem multo magis de asiaticis linguis dici oportere, quae serius scribi coeptae, ex auditione potius quam ex libris discerentur. Varias deinde orientalium literarum series considerat, nec ullas in his vocales se ait invenire, sed adspirationes tantummodo, haud eodem semper oris hiatu proferendas, quae inertes et incertae manerent, nisi punctorum lumen accederet. Id porro praestitisse docet Masorethas, qui vel incolumi adhuc populo, vel deletis iam Hierosolymis, veriti, ne legendi vetus disciplina intercide-

ret, interpunctionem excogitaverint, qua et vocales et musicam temporis mensuram ac modulationem exprimerent. Haec primum; pressius deinde rem agit, atque ostendit quam saepe et turpiter errent si qui subtilioris huius doctrinae expertes, ad hebraicorum voluminum interpretationem se conferant. Qui igitur Calusium auctorem sequatur, is nihil ab usitata legendi ratione recedet, neque morosam Wasmuthi in accentibus diligentiam, aut Iudaeorum magistros omittet, quorum Stoica in verbis sedulitas nimia et superstitiosa videri possit, at satis habeat acuminis.

Infinitus essem, si vellem singula persequi; tanta ibi se offert rerum et observationum copia. Et de punctis quidem doctissime iam egerat Ioannes Buxtorfius in Tiberiade, sed magnum inter utrumque

discrimen apparet. Ille enim antiquitatis testimonia congesserat, hic rationibus pugnat; ille Masorethici artificii historiam tradiderat, hic totius Orientalium scriptionis causas declarat, eiusque necessitatem evincit. Adde iam argumentationis subsidia a priscis literis tot populorum quaesita, adde solertem Europaearum linguarum tractationem, eamque demum stili peritiam, qua difficillima quaeque dictu optimis verbis explicaret. Atque id proprium Calusii fuit, in pervulgato argumento ita potuisse versari, ut suus omnino videretur. Quod cum alia eius opera ostendunt, tum vero eruditae lucubratiunculae, quas veluti per saturam huic libro adiecit. Omnium instar sit ipsius excursus in antiquam Gnosticorum formulam ab Irenaeo allatam. Verba hebraica sunt, sed graecis characteribus exarata ad eum plane

modum, quo punici illi senarii in Plauti Poenulo leguntur latine. Qua sane in re nemo ignorat quantum difficultatis evanescentis unius literae iactura aut permutatio, possit afferre. Sed mira coniiciendi felicitate hic usus est Calusius. Nam Chaldaicae dialecti vestigia in hebraicis verbis odoratus, adeo commodam sententiam elicuit, ut non iam multo labore quaesivisse, sed prima statim suspicione invenisse, putandum sit.

Hunc Calusii librum evulgavit Bodonius Salutiensis, Roscius artis suae longe venustissimus, in cuius gratiam latinam praefatiunculam ad graeca Longi Pastoralia, Bernardo Derossio a nonnullis falso attributam, paulo ante conscripserat. Placuerat Bodonio graecam Villoisonii editionem, quae, nondum reperto florentino fragmento, absolutissima habebatur, omni

librario cultu expolitam repetere, praemisso Paciaudii de eroticis antiquorum libris commentario. Huiusmodi opportunitatem nactus Calusius, de Sandebari vel Sendabadi parabola, deque *Kalila* et *Dimna* egit diligenter, qui duo orientales libri per Aesopicas ambages, uti servientis populi mos est, multa continent sapientum prudenter dicta et acute responsa. Vberrimam utrumque opus imitatoribus materiam praebuerat. Vt enim e Sandebare turcicum commentum de *quadraginta Satrapis*, et graecus Syntipas, quem nuper ex Andreopuli ms. edidit Boissonadus v. cl., antiquitus manaverant, sic etiam italica narratio de Erasto Diocletiani filio, qui importunissimum Aphrodisiae novercae amorem aspernatus, et in magnum adeo vitae discrimen adductus, solerti septem philosophorum consilio e media

morte cripitur; e *Kalila* vero et *Dimna* fabulas sumserant, quas varie ornarent Angelus Firenzuola et Franciscus Donius; ille in animalium sermonibus, hic in sapientia a veteribus depromta. Et incredibile dictu est, quot subinde formas uterque liber induerit. Nam ut Sandebarem omittam, *Kalila* et *Dimna* indice primum scriptus, mox in pehlvium, in arabicum, in hebraicum sermonem conversus, seculo demum XIII a Ioanne Capuano latinitate donatus, diversos colores pro diverso linguarum ingenio acceperat. Eo accedebant hispanicae, gallicae, italicae, germanicae interpretationes, ubi quisque vel stili ostentandi vel fallendi lectoris causa, aliquid novaverat, unde magna quaedam obscuritas de primaeva operis ratione debuit oriri. Et rem quidem tetigisse videtur Calusius, sed multa etiam desiderabantur;

nondum enim e codicibus regiae Parisiorum bibliothecae, arabicae versionis historiam depromserat magnum illud Galliae decus, Silvester Sacyus, neque sanctiores Brachmanum literae satis erant compertae. At ubi scientius tractari coeptae sunt, Sanskriticum ipsum exemplar omnium antiquissimum, cuius tot quasi foetus exstiterant, doctorum manibus evolvi potuit. *Pantcha tantra*, seu quina sacra volumina vernacule appellant, auctorem vero non iam Bidpaium, uti plerique putabant, sed *Vichnou Sarma*, de quo tamen recte quispiam dubitet, utrum ipse fabellam excogitaverit, an ab alio vetustiore acceptam scripto mandaverit.

Iucundior fortasse videbitur prima huius praefationis pars, quae in amatoriis et fabulosis Graecorum libris versatur. Pertinent isti ad seriora tempora, ut etiam

in laudatioribus senescentis populi vestigia identidem invenias. Nam cum devicta a Romanis regione, facta deessent ad narrandum illustria, homines ingeniosi et a natura diserti, ad hoc leve scriptionis genus poësi finitimum se contulerunt, quod a Milesiorum otio, qui mollissimam Asiae urbem incolerent, vel potius ab Aristide Milesiacorum auctore, Milesiae dictae sunt. De his igitur iudicium profert Calusius, initio ab Iamblicho sumto, quem nonnulli narrationibus permoti, quas fabulae inseruit suae, ad Marci Aurelii aetatem referre non dubitant, ipse vero posteriorem facit Heliodoro. Quis, inquit, homini fidem adiungat, tot vana somnianti de mago illo Babilonio, in cuius ore et auctoritate tota historia ponitur? Quis potius fraudem non suspicetur in ipso scriptoris nomine, qui cum multus fuisset in expli-

candis Chaldaeorum mysteriis, ab illo Iamblicho Porphyrii et Anatolii discipulo, voluit appellari, cuius liber de theurgica Aegyptiorum doctrina cunctorum studiis ferebatur? Solemne autem fuisse graecis fabularum scriptoribus et genus et personam ementiri, iam ostensum est a Dorvillio ad Charitonem, nec alia fortasse causa fuit, cur tres Xenophontes haberemus, Ephesium, Cyprium, Antiochenum, qui omnes atticae Musae nomen sumerent, cuius inaffectatam in scribendo simplicitatem referre se profiterentur. Quod si, hisce iam omissis, Heliodorum legimus, vix quisquam erit tam ineptus ingeniorum aestimator, quin statim intelligat, non solum Iamblicho, sed et Libanio, Themistio, Iuliano, eum esse antiquiorem, et propter operis elegantiam unum omnium dignum fuisse, qui in amatoriis scriptio-

nibus exemplo ceteris praeiret. Post Heliodorum, Longum a se editum eo praesertim nomine laudat Calusius, quod naturam secutus quo tempore falsi colores essent in honore, ruris voluptates pulcherrime verissimeque descripserit.

Ita sentit Calusius de praecipuis Milesiarum fabularum scriptoribus, in quorum censu omittit Parthenium Nicaeensem, Tiberio in deliciis habitum, et multo antiquiorem Clearchum Solensem, Aristotelis auditorem, quem in istiusmodi argumentis stilum aiunt exercuisse. Sed in deperditis auctoribus noluit singula persequi, ne ab Huetio et Paciaudio actum agere videretur. Est autem viri in primis eruditi, copiam in medio positam strictim et pro opportunitate attingere, singularia et minus pertractata subtilius declarare. Quod quidem tanto rerum et verborum

delectu praestitit Calusius, ut excultissimus ipsius sermo Bodonianae illi pumici et nitori aliquid etiam venustatis addere videatur.

Sed iam antea eiusdem Bodonii opera usus fuerat in literaturae Copticae rudimento sub Didymi Taurinensis nomine edendo. Pererebuerant haec studia vivo Calusio, unde maxima adiumenta ad pleniorem antiquitatis notitiam quisque sibi pollicebatur. Vt enim post Persarum, Macedonum, Romanorum expeditiones, totque demum barbararum gentium colluviem, nondum exoletam Aegyptiorum stirpem in Coptis aiunt reviviscere, sic etiam veterem regionis linguam, quam ad graecae discrimen popularem appellant, quamque una cum aliis Cleopatram calluisse scimus ex Plutarcho, multoque serius a romanis militibus in Gordiani III

titulo adhibitam scribit Iulius Capitolinus. Quamquam de eius natura parum constat; sunt enim qui vernaculum et purum, sunt qui alienae et graecae originis putent, plane ut ante Cares et Iones a Psammiticho primum sedibus et agro donatos, dein ab Amasi in interiora regni deductos, nullus copticus sermo queat intelligi. Sed quaecumque olim fuerit ea de re doctorum opinio, ipsa vetustissimorum monumentorum interpretatio a copticis literis petita, dubitare iam amplius non sinit easdem sub Pharaonibus in Aegypto viguisse. Quod magni momenti est; illud vero pluris faciendum, quod seculo III et IV, florente Origene, et longe lateque per Africam propagata Christianorum dogmatum sanctitate, divini libri coptice verti coepti sunt. Hinc assiduus multorum labor in aegyptiis codicibus exquirendis, quorum spe-

cimina nobilis ille peregrinator , Petrus Valleus , una cum Samaritanis, omnium primus in Europam intulerat. Ac nemo ferme per ducentos annos a Salmasio et Kirchero, ad Calusium et Akerbladum, in orientalibus literis enituit , quin aliquid e copticis decerpserit. In his autem, etsi paulo superius primas tenuit Lacrozius, ex eiusque disciplina profectus Iablonskius , haud tamen acris illa Barthelemii vis mihi videtur omittenda. Is enim copticum sermonem scalpro veluti enudare aggressus , ad intima ejus principia , seu ad monosyllabas , quas vocant, radices pervenit, quae temporum notis et pronominibus auctae, in maxime varias deinde voces evadunt. Qua quidem animadversione nihil potest esse uberius, utpote quae non solum aegyptiae linguae cum asiaticis iam antea cognitis, sed etiam cum sanskritica

Indorum, commune quoddam vinculum ostendit. Quod si promiscuus sermo promiscuae populorum originis certissimus testis est, quanto veriorem, et Mosaicae adeo propiorem, historiam fore arbitrabimur, quum inter tam dissitarum gentium eloquia tanta elucescet affinitas, ut unius tanquam vetustissimae stirpis pullulantes undique propagines videantur?

Copticos characteres exhibere tantummodo in animo habuerat Calusius, sed ab amicis rogatus, ut universam linguae rationem, quod nemo Italorum ad eam diem praestiterat, explicare ne gravaretur, a priore operis adumbratione aliquantisper discessit. Scholzii grammaticam paulo ante a Woidio editam, ipse nondum viderat; quare duas admodum Blumbergi et Tukii prae oculis habebat, quorum alteri penitior linguae cognitio, alteri in opere

mendis referto perspicuitas defuerat. Hisce praesidiis instructus, rudimento in duas partes tributo, primo egit de singularum literarum appellatione earumque cum arabicis comparatione, totius deinde sermonis elementa articulatim exposuit. Duas ibi dialectos, Memphiticam et Saidicam, allatis utriusque exemplis distinguit; nam Basmuricam, vix dum Europaeis notam, omnino praetermisit. Memphiticam porro Saidica vel Thebaica superioris Aegypti antiquiorem facit; qua tamen in re Stephani Quatremerii v. cl., reprehensionem non effugit, qui de lingua et literis Aegyptiorum opellam sane perelegantem Parisiis evulgavit anno huius seculi VIII. Sed duorum scriptorum dissensus a iudicio proficiscitur, quod quisque ferret de coptico sermone. Cum enim Calusius ex adventitio Graecorum et nativo regionis

permixtum et coagmentatum putet, quod eruditissimus Gallus negat, illum necesse est vetustatem sermonis iis in locis agnoscere, quae Graeci primum insederint; hunc vero non item. Ceterum perbrevis haec lucubratio istiusmodi rerum aestimatoribus adeo fuit accepta, ut Mingarellius Bononiensis ex ea se maxime scripserit profecisse, quod suo testimonio ipse Akerbladus e Canopo in Galliam rediens, me audiente, confirmavit, quum Calusio diceret, eo se magistro et comite cunctam Aegyptum peragrasse. Vere propterea ab auctore in fine operis subiungitur, si quis exarata a se rudimenta sedulo legerit, nihil ei defuturum, quo Coptorum libros cum fructu possit evolvere.

Pulchrum erat Calusio in tanta linguarum varietate versari; pulchrius vero tam reconditas doctrinas cum omni politiorum

artium cultu coniungere. Platonem accepimus adhuc iuvenem haud illepidis versibus lusisse, eiusque creditur esse pulcherrima dormientis Cupidinis apud Athenaeum descriptio, quam cum legeret Guillelmus Iones, Socrati se aiebat subirasci, qui discipulum a Musis revocasset. Sed Atheniensis philosophus veritus, ne, si poëseos et eloquentiae laudem coniunctim appeteret, minor in alterutra videretur, priorem valere iussit, quam contra Calusius sic adamavit, ut nulla ex alia re suaviorem hauriret voluptatem. Et iam lyrica bene multa in lucem emiserat, quum Masinum composuit, poëmati nomine indito ab avito castello in Salassis vetustissimo. Haud longe ab Eporedia urbe, monti leniter edito id castellum insidet, tanta locorum opportunitate, ut ex terrae labe divina quasi virgula enatum vetus aetas

crediderit. Erat etiam quaedam pervagata opinio, Arduinum, haud ignobilem praestigiatorem, ibi olim consenuisse, multaque fortia facinora in illis terris edita ferebantur, quum Carolus Magnus, repudiata Longobardorum regis filia, socerum cum exercitu oppugnatum venit. Inde illud carmen condere potuit, cuius poëticam italice tradidit Giraldius Cinthius Ferrariensis. Prorsus varium et festivum id genus scriptionis est, nec unam tantummodo fabulam, sed plures admittit, tunc vero laudatur, quum a Plautina Davorum et Mysidum sermocinatione, ad Iliadis altitudinem assurgit. Sunt ibi floridae locorum descriptiones, et mirifici heroum casus et amores et pugnae; nec desunt immutatae corporum formae et Thessalicae artes et lemures et fabulae, quales habent Turpinus aut Lucianus in vera hi-

storia. Sed quo magis Itali illi antiquiores, Pulcius et Bernius, a vero discedunt, eo altius spectare videntur, cum homines periti et urbani, aliud scriberent, aliud innuerent, quasque populares opiniones aperte aggredi haud impune fuisset, sub ridentis specie niterentur convellere. Huiusmodi ludicrum poëma, ut fratri gratificaretur, in Masino contexuit Calusius, quod plurimis fictionibus ornavit, atque in XIII libros divisit, quo facilius omnem poëticam vim posset expromere.

Sed hoc scripturae genus, quod levissimum, et lusibus redundans, summum stili leporem requirit. In eo autem summopere laborant poëtae, ut nativos linguae sales ac venustatem referant, eamque in primis dictionum copiam, qua in Orlando suo excelluit Ariostus. Et magnam tum in eo, tum in aliis antiquioribus

operam posuerat Calusius, ut praeter Masinum, alia ipsius italica poëmata ad Iosephinam Lotharingiam, Ludovici principis Cariniani uxorem, Regis Caroli Alberti aviam, abunde ostendunt. Erat regii generis femina sciti adeo cultus et eloquii, ut cum multa haberet egregia, dubium faceret, utrum ingenio magis, an forma praestaret. Ad eam propterea concursus fiebat hominum elegantiorum, quos magnifice Taurini excipiebat, vel ruri in amplissimis Raconisianis hortis, ubi, posito omni fastu, nihil ex urbe vellet nisi iocos et festivitatem. Vt primum de Calusio audivit, quod literarum erat cupidissima, in aulam iussit arcessiri, cognitum vero sic probavit, ut neminem honoratiore apud eam loco fuisse, omnes intelligerent. Iucundissimum id Calusio fuit, eique causam praebuit complura scribendi, atque

inter alia poëmatium de beatitate sapientis. Vere Socraticum id carmen est, si hoc nomine est appellanda aequabilis nec vultuosa illa sapientia, quam in Horatio laudabat Daniel Heinsius, quaeque medium tenet inter Epicuri mollitiem, et Epicteti indolentiam, graecum commentum, aut stupori finitimum aut superbiae. Cum huiusmodi ratione plane consentit stili genus, qui modice elatus nec nimis tenuis, a Theognidis aliorumque gnomicorum ieiunitate discedit. Commodum id absolverat Calusius, quum Iosephinae in Galliam Narbonensem profectio novam scriptionis materiam eidem suppeditavit. Nobilis in primis ea regio est, ubi ad meridiem antiquae Romanorum magnitudinis vestigia et recentioris poëseos incunabula demonstrant; ad boream vero, ultra Druentiam inter Carpentoractum, Avenionem et

Aptam Iuliam, Clusa vallis protenditur. Limpidissimus ibi fons in lacum primo depressus, mox e nigricante specu magna vi exsiliens, per subterraneos meatus in Sorgam flumen erumpit. Et vallem et fontem, non minus quam Heliconem in Boeotiis, aut Pieriam Macedonum, hospites ex omnibus terris invisunt ob famam Francisci Petrarcae, cui nunc Avenionenses, ceu indigeti alicui Deo, columnam aureis literis inscriptam posuerunt. Locum tantae nobilitatis delicatissima femina, per aspreta rupesque vix se pedibus sustentans, una cum fratre et sorore adire non dubitaverat; cuius peregrinationem eo metro celebravit Calusius, quod a Boccaccio in Theseide primum usurpatum, venustiorem postea formam a Politiani ingenio accepit.

Quae tanquam voluptaria erant in homine interioribus literis dedito. Duo enim

in Calusio reciprocabantur, amor pulchri et veri; hoc autem in mathesi potissimum quaerebat, quam per omnem vitam summopere excoluisse iam supra innuimus. Nam calculo Melitae imbutus, sublimiori postea geometriae Neapoli et Olisipone incubuerat, conscriptis in Newtoni libros commentariis, quos e Lusitania per Galliam reversus, Dalamberto, summo viro, probaverat. Et mirifice erat ad haec studia comparatus, tum propter excellens iudicium, tum propter summam contentionem, qua doctam aliquam investigationem semel ingressus, quaesitis instabat. Accedebat memoria et firma et multiplex et colorata quodammodo, quae theorematum seriem ac diversas inter se rationes meditanti subiiceret. Hac naturae vi praeditus, in ea disciplina facile praestitit, quae optima quaeque ingenia ad sui cognitio-

nem allexit. Laetabatur Hemsterhusius se eo patre natum, a quo mathesin fuisset edoctus. Et recte; nam si, uti Platoni olim placuit, in plerisque sic versamur, ut qui in carcere inclusi, non res, sed ludentes fugientesque rerum umbras ante se vident; quid demum de ea scientia existimabimus, quae certissimis usa demonstrationibus, obrussam in se habet veritatis? Id autem in mathesi praeclarum, quod a purissimis notionibus profecta, hanc deinde corporatam mundi universitatem sic pervadit, ut nihil tam iners aut velox, nihil tam densum aut spirabile sit, quod ipsius subtilitatem effugiat. Inde ea tanta amplitudo, quae terras, quae mare, quae coelum complectitur, nec minus mobilem ignis et aëris naturam, quam ratos praefinitosque astrorum cursus numeris constringit. An vero mirabimur, si pulcherrima

continet humanae mentis inventa, eo etiam praestantiora, quod nisi a doctissimis recte nequeant aestimari?

Sed ex quatuor matheseos aetatibus, quae ab eruditis numerantur, multo illustrior ea esse videtur, quae a reperta infiniti doctrina ad hanc diem effluxit; quo nimirum tempore antiquos fines egressa, inusitatas vias potuit obire. Quod cum in aliis eiusdem partibus conspicitur, tum vero in analysi, uti vocant, quae paulo superiore memoria, a Dalamberto, Leonardo Eulero, et Lagrangio, ne singulos nominem, iteratis tentaminibus exculta, atque ad physicas quaestiones feliciter traducta, eos auctus cepit, quos vel ipsi Cartesio aut Leibnitio vix sperare licuisset. Et priorum quidem aequalis fuerat Calusius, ut mirum non sit, si recentibus eorum investigationibus doctior in

dies factus, provectae artis notam scriptis impresserit. Hinc illa in solvendis problematis dexteritas, et elegantia mathematicorum propria, quae in celeri necdum animadverso principiorum contactu praesertim elucet. Addebat vires studium in veteribus positum, quibus non minus quam Galileius aut Newtonus tribuebat. Eum enim perfectum fore mathematicum putabat, qui sapiens Graecorum acumen et cautam in adstruendis theorematis diligentiam, cum expeditissimis recentiorum rationibus coniungeret. Nullus idcirco locus ab eisdem fuerat pertractatus, quem non versaret assidue. Nec solum, si quae erant Archimedis aut Apollonii reliquiae, eas graece perlegerat, sed Serenum, Pappum, Eutocium, aliosque Alexandrinos enarratores, in quibus simul comparandis eximie curiosum se praebuit.

Sed de mathematicis Calusii operibus immensa foret oratio, cum per quinquaginta et amplius annos, haud exiguum mortalis aevi spatium, totum fere scientiae ambitum exhauserit. Ex multis vero scriptionem in primis seligam, qua diversas calculi rationes expendit, quem alii a differentiis, alii a fluxionibus appellant. De fundamentis ibi agit novae analyseos; supererat quippe obscuritas quaedam et contentio inter viros doctos, cum pars Leibnitium, multi Newtonum sequerentur: nonnulli etiam utriusque principiis, uti parum exploratis, non satis acquiescerent. Ab his exorsus Calusius, universam fluxionum doctrinam primo exponit, ut ostendat nihil ea verius esse, nihil evidentius; mox ad Leibnitium progressus, docet quemadmodum, sublata quadam vocum ambiguitate, quae ex male intel-

lectis Cavalierii scriptis irrepserat, ipsius principia eodem plane redeant, quo Newtoniana. Inde aditum sibi munit ad declarandam matheseos naturam, cuius theorematum evidentiam falso plerique ad methodum referunt. Si, inquit, tanta in methodo vis est, ut per se assensum pariat, cur ad alias disciplinas translata idem non efficit? Cur tot in philosophia controversiae multo ante Socratem agitari coeptae, atque a mathematicis plus semel retractatae, ingenia recentiorum adhuc exercent? An graecis Sophistis subtilitas defuit, aut solertia Platoni, qui per omnes argumentationis flexus easdem deduxit? Cur igitur Tantaleus hic labor impositus mortalibus est, ut innumerae quaestiones iam paene a superioribus exhaustae, quasi per manus traditae, in orbem iterum redeant; aut cur de philosophorum placitis inter-

dum dubitamus, de mathematicorum pronuntiatis non item? Atqui si parumper attendimus, haud aliam discriminis causam reperiemus, quam ipsam notionum naturam utrinque prorsus distinctam. Illi enim res plerumque obscuras et infinitas considerant, hi maxime perspicuas et undique circumscriptas; illi sua extrinsecus sumunt, hi ex intima intelligentia ideas hauriunt, in quibus versentur. Quid aliud elementa matheseos sunt, quam ideae omnium simplicissimae, quas mens ex se se gignit, generatas vero ita numeris ac lineis concludit, ut nemo de illis possit ambigere? Hinc ipsius evidentia, et adeo expressa mathematicorum lingua, quae nunquam anceps, nec ullis mutationibus obnoxia, rerum pictura disertissimum quemque sermonem exsuperat. Fac enim aliquem in geometricis haud omnino rudem,

in eas figuras incidere, quas Chrysippus in Rhodio litore fertur invenisse; an in mutis illis characteribus vel tantisper haerebit? Fac rursus eundem, ut est in Platonis dialogis, Trasymacho et Gorgiae de pulchro et honesto cum Socrate concertantibus adesse; per quot verborum anfractus illi erit eundum, ut aliquid certi ex eorum disputationibus eliciat! Nec mirum, cum in philosophia res agantur extra mentis conceptus positae, nec rebus definitiones plane respondeant, quae contra in mathesi unum idemque sunt; unde efficitur multa quidem philosophos posse invenire, neutiquam vero de perspicuitate cum mathematicis contendere. Haec autem tantum abest, ut methodo debeatur, ut geometricae veritates in vitiosis etiam demonstrationibus eluceant; at si quid vitii in notionibus sit, id nulla ratione queat

emendari. Hisce insistit Calusius, ut geometras moneat, ne se abstrusioribus disquisitionibus permittant, neve aliena disciplinae admisceant. Suis enim principiis singulas artes constare, quae pura servanda sunt, ut in maius provehantur. Quocirca eas puncti, lineae et superficiei definitiones inculcat, quae ab omni corporea consideratione remotae, nullum imperitis cavillandi locum relinquant.

Haec parce admodum ex egregio opere excerpsi, ubi res tam apte inter se cohaerent, ut earum nexum paene oculis cernas. Atque id recte quispiam cum Euleri introductione ad penitiorem mathesin comparaverit, quam saepissime videtur respexisse, ut expositas ibi doctrinas passim confirmaret. Sed cum alias vias quaereret, ad bipartitam illam idearum divisionem ultro devenit, quam cum Kanto nondum sibi

cognito, communem habuit, ac postea iam senex uberius explicavit. Haec commentatio ipsius in Vranum animadversiones paululum praecessit. Recens tunc erat Herschelii inventum, et variae adhuc ferebantur de novo planeta sententiae, qui in illa patentium camporum magnitudine Chaldaeis invisus, Aegyptiis et Graecis ignoratus, immensos propemodum cursus ultra Saturni limites circa Solem obiret. Interea a Bodio, Berolinensi astronomo, renuntiatum est, Vranum eam ipsam stellam esse, quam Gottingae Tobias Mayerus an. MDCCLVI kal. octobr. in Zodiacteis, Geervici Flamesteedius an. MDCXC idib. decemb. in Tauro observaverat: ambo autem fixis adnumeraverant; quod si ad utrumque temporis punctum retrogradas supputationes viri docti referrent, quaesitam planetae orbitam iri facilius inven-

tam. Ea spe ductus Fixlmillnerus, Cremsmunsteri in Germania astronomus, Vrani tabulas summo studio lucubravit, quae secunda fama statim exceptae, deinde monente Lalandio, ad calculum revocatae, cum Keplerianis legibus parum congruere visae sunt. Tunc Calusius, qui Vranianae ellipseos elementa primus omnium tradiderat, eundem laborem iterum ingressus, multo emendatiores digessit, quas exhibens Academiae sodalibus, « Si veriora, inquit, affero, id tempori, non mihi tribuendum sentio, cum serius quam ceteri operi manum admoverim. In iis enim, quae ab observatione pendent, longior dies plus quam ingenium proficit. Ceterum, ni fallit animus, perfectiora propediem in lucem prodibunt ». Quae postrema Calusii verba eventus comprobavit. Biennio enim post clarissimus vir, Barnabas Orianius, pla-

netae oppositione denuo observata, item perlectis, ut ipse ait, nuperrimis Lagrangii de secularibus variationibus, et Laplacii de Iove et Saturno commentariis, absolutissimam illam Vrani doctrinam proposuit, quae scientiorum iudicio cumulatissime satisfaceret.

Astronomicis praecipue delectabatur Calusius, quod in iis potissimum artis praescientia phaenomenorum observatione confirmatur. Divinum autem hoc esse aiebat, ea posse radio in arena describere, quae postea in coelo sic peragantur, ut spatia spatiis, tempora temporibus apprime respondeant. Quam quidem voluptatem excultissimae tunc scientiae incrementa mirum in modum augebant. Multa enim eademque insignia doctrinae capita in illustri posita fuerant: Lunae librationem uterque Cassinius demonstraverat: terre-

stris axis nutationem, et motum aberrationis fixarum Brandleyus evicerat; quodque veteres ne suspicabantur quidem, cometarum errores ad planetarum leges ab Halleyo fuerant revocati. Eo nimirum spectabant tot mathematicorum conatus ab Euclide ad Galileium et Newtonum; eo pulcherrima Hipparchi, Eratosthenis aliorumque Graecorum sub Ptolemaeis inventa, nec non et subtilissimae Arabum investigationes, quarum uberrimus ad nos fructus pervenit. Vnum restabat, ut aliquid certius de telluris figura diu a geometris controversa, posset constitui; quae quidem; repetita pluries in Gallia meridiani mensura a Picardo instituta, et susceptis a Maupertuisio et Clairautio in septemtriones, a Bouguerio et Condaminio in Peruvianos itineribus, ita definita est, ut nulla amplius ea de re dubitatio superesse

videatur. Hisce adiungenda stellarum recensio, quae a Flamesteedio ad Hipparchi exemplum inita, mox Halleyi ad austrum observationibus locupletata, a Lacaillio demum in ultimos Cafros profecto, summam fere manum accepit. Quae omnia sideralem scientiam paulo ante Calusii aetatem perfecerant, sed eo vivo, nova visionis subsidia quaesita, certioresque metandi coeli rationes a praeclaris artificibus repertae, ipsius fines in dies magis propagaverant. Itaque ut Vranum Herschelius, sic ineunte seculo, ipsis kal. ian. Iosephus Piazzius, Panormi astronomus, Cererem inter Arietem et Taurum, et anno post Guillelmus Olbers Arbergensis Palladem in ala Virginis nitide perspexit, qui duo planetae medii inter Martem et Iovem, pulcherrimam coniectandi materiam Calusio praebuerunt. Posuit enim

Martis, exigui planetae, exiguos olim satellites fuisse, qui cometae ictu ab ipsius orbe depulsi, attrahentis postea Solis vi unice paruerint; id autem analogia et calculo usus, sic confirmavit, ut nihil sit doctius aut elegantius. Quod tamen praetervolans commemoro, ut ipse ludens hypothesin excogitavit, si minus veram, at certe ex verissimis principiis ingeniose deductam. Specimina haec sunto astronomicorum Calusii, ne singula diligentius persequar. Complura alia eiusdem sunt, physica, nautica, analytica. In physicis, de mensura altitudinis montium egit, quae propter instrumentorum vitium, post Shuckburgii et Deluquii labores, matheseos lucem adhuc requirebat. In nauticis, quaestionem de navigatione in spheroide elliptica eiusque loxodromiis et brevissima via, ad geometricam subtilitatem solven-

dam sibi proposuit, habita ratione inaequalitatis axium telluris, quam Bouguerius in eodem argumento neglexerat. Multo maiorem analyticorum copiam effudit, quae omnia ferme in aequationum, uti vocant, resolutione versantur.

Scio nonnullos fuisse, qui hanc tantam studiorum diversitatem in Calusio reprehenderent; neminem enim aiebant ex illo eruditionis ambitu, quem encyclopaedian graece vocant, penitus doctum exstitisse. Quid latius patere quam doctrinam, quae post natum mortalium genus, perpetuis inventis ut incursu fluminum aucta, iisdem, quibus natura finibus continetur? An quemquam esse in hisce humani intellectus angustiis, in hac vitae brevitate, qui eam possit animo et cogitatione complecti? Sapienter propterea multos ex ista infinitate in arctum se coniecisse,

ubi inhabitarent ; sapienter etiam antiquiores Graecos philosophiam in qua consenuissent, non iam scientiam rerum divinarum et humanarum, quod Tullius primum invexit, sed eiusdem praeparationem et quasi vestibulum, cum Platone modestius appellavisse. Quorsum vero pertinere tam impotentem sciendi cupiditatem? An musicus arguitur, qui in cantu non constiterit, docti nomine donabitur qui desultorie ex arte in artem transierit? Atqui ingenii vires contentione augentur, levitate minuuntur, iisque disciplinarum principatus defertur, qui multum, non multa viderint, diuque ab aliis quaesita assiduo conatu invenerint. Quid igitur de Calusio existimandum, qui linguas, qui philologiam, qui mathesin, res adeo inter se dissitas ac paene dissociabiles, perinde tractaret? Dolendum id sane, cum illud

Calusii acumen aliquid maius fuisset praestiturum, si in paucioribus permansisset.

Quae non tam ab invidis et obtrectatoribus, quos perpaucos habuit, quam ab eius studiosis persaepe memini audire. Nec ipse Calusius abnuebat, qui iudicia, uti opinor, amicorum veritus, id crebro usurparet, multivolum se ingenium sistere nequire. Nec vero in eum cadere poterat inconstantiae aut ambitiosae levitatis suspicio. Quis enim minus scenae et populo dedit? Quis veritatis fuit amantior? Sed vir a labore invictus, quem nulla studiorum difficultas retardaret, huc atque illuc praepotenti quadam voluptate trahebatur. An vero cum tanta sit ingeniorum uti vultuum dissimilitudo, eundem omnibus modum statuemus? At non ita natura, quae in infinita rerum copia nunquam sui imitatrix, non minorem in fingendis animis

quam in stirpibus varietatem sectatur. Quod illustrium virorum historia passim ostendit. Vt autem, vetustioribus omissis, ad Italos statim deveniam, quam multiplex fuit ille Cellinius, in omni arte, quae ad plasticen et scalpturam pertinet, repentinus et summus! Quam itidem diversus Leonardus ille Vincius, qui musicus, geometra, et rerum naturalium explicator acutus, picturae fundamenta primus exposuit, ac diviniora quam ceteri, coloribus expressit! An Cardanum memorem, an Sarpium, de cuius recondita doctrina incredibilia quaedam feruntur; an Fracastorum, qui antiquis poëtis par, in omnibus sui temporis disciplinis excelluit? Quod si de magnis philosophiae restitutoribus loquimur, omnes, quod necesse fuit, reperiemus in multis regnavisse. Vniversum cognitionum orbem lustravit Verulamius,

ac postmodum Cartesius, Leibnitius, Kantus, Henricus Lambertus, a quo novum organum scientiarum iterum habuimus. Idem, sed multo latius fecerat Aristoteles, qui aliquid etiam de poësi delibavit, et cuius principiis tot artes adhuc reguntur; idem ferme Theophrastus eius discipulus. Ac nescio, an aliquis doctus vir idemque summus exstiterit, quin e suis in aliena interdum transiliret, quod quidem non tam satietati, quae Lagrangium olim in mediis laboribus cepit, quam ipsi veritatum inter se necessitudini tribuendum puto. Quis enim earum regiones perspicue distinxerit, aut quae ars tam undique circumsepta et solitaria est, quae alteri non adhaereat? Vnde necessitas plura in uno studio complectendi humanis ingeniis imposita. Quot et quanta in medico requirit Cornelius Celsus, in oratore Quintilianus,

in architecto Vitruvius, quem et optices vult esse peritum, et philosophos diligenter audire, et historias nosse, astrologiam denique coelique rationes cognitas habere! Et quisquam Calusio succenseat, si puram, si innocuam, si mediocribus et inertibus negatam voluptatem tam vario disciplinarum cultu sibi compararet? Quod si minorem fortasse apud posteros famam obtinuit, non minus idcirco de civitate et literis meritus est, sive aliquid commentaretur, sive domi otiosus se adeuntibus daret, sive demum discipulos, quos in amicorum numero habuit, diligenter erudiret.

Quae extrema pars Calusii vitae fuit. Cum enim, verso regionis statu, Tresviri procurandae rei Subalpinae, ab eo contendissent, ut gloriam quam intra domesticos parietes aluerat, asiaticas literas docendo cum suis civibus vellet communicare,

ipse iam sexagenario maior excusatione aetatis uti noluit, sed delatum sibi munus ut libentissime accepit, praeclare obivit. Ne vero quidpiam institutioni deesset, omnes Orientis linguas ab hebraica et duabus aramaeis, ad arabicam et rabbinicam, tradere decrevit, grammaticis in scholae usum Schultensiana elegantia et commoda brevitate conscriptis. Has porro in auditorum memoriam peropportune et sua quadam ratione sic revocabat, ut tardiores sponte et sine ullo conatu id meminisse sibi viderentur. Qua in re eum plane divinum fuisse arbitror, cum liberaliter monendo, pariterque respondendo, verecunda ingenia excitaret, non obrueret. Orientalibus literis non ita post graecas adiunxit, quarum venustatem me primum, eo docente, laetor persensisse. Quae tua, Calusi, tam excellens natura fuit, ut tam

penitus in animos descenderes? Ipse equidem post septemdecim annos de te scribens, tui desiderio commoveor vehementer, et remenso tam longi temporis spatio, tecum una esse, te audire, ac flavescentem illam canitiem et oculorum lumen mihi adhuc videor intueri, quod nulla senecta potuit extinguere. Vt dubitanti aderas! ut currenti stimulos addebas! Saepe viae fessus animo despondebam; tu vero anhelum pectus humanissimis verbis permulcebas. Et sera, at importuna mors te a nobis avulsit! At quem postea tui parem aut similem his in terris inveni?

Atque hic operae pretium foret, cursum, quem in docendo tenuit, prolixius exponere, cum talis ille esset, ut nemo aptior informandis mentibus videretur. Animatam bibliothecam graeco vocabulo Calusium appellabat Paciaudius, credo,

ut non modo fructum, quem ex infinita lectione retulerat, sed promptam et accuratam viri doctrinam uno verbo exprimeret. Et huiusmodi erat Calusii vis, ut quae alii ex commentariis depromunt, ipse insculpta in animo haberet. Itaque nullum ferme librum legerat, quin locus et sententia disserenti statim succurreret. Id in proposita aliqua difficultate licebat animadvertere, id in subitis dictionibus, si de re inopinata et nova sermo incidisset. Nec vero tumultuaria ea memoria erat, sed alia ex aliis, suo nexu nec nimis properanter ex eius ore prodibant. Maiorem etiam admirationem faciebat, quum tanquam diu meditatus, docentis more acuminatis primoribus digitis, argumentum in certas species partiebatur. Sed idem ille vir, qui tam celeres ingenii motus haberet, et nulla in re multus esse vellet, quam caute, quam

considerate antiquorum scripta versabat! Nec id solum quum Mosis et Prophetarum libros declararet, ubi religione adductus omnes literarum apices notabat, et modo Buxtorfianam in chaldaicis interpunctionem, modo Houbigantum aliosve in hebraicis arguebat, sed etiam quum graecos legeret. Quem quidem audienti mihi, saepe variarum lectionum Petri Victorii et Antonii Mureti in mentem veniebat; tantus erat observationum delectus! Quod si locus paulo esset obscurior, vocem et dictionem, si fieri poterat, cum aliis eiusdem scriptoris conferebat, ut Plato aut Xenophon, quod tutius putabat, se ipsi interpretarentur. Multo subtilior erat, si alicubi editoris castigationes offenderet. Tunc enim non secus atque in nobili aliquo signo aut tabula, prioris manus vestigia quaerebat, si genuinam lectionem

posset invenire; nam de plerisque Homeri aliorumque graecorum poëtarum emendatoribus, idem ferme, quod Aristoteles inter veteres, Boissonadus inter recentiores sentiebat. Quocirca de praesentium criticorum licentia plus semel querebatur. Fuerunt, inquiebat, Zenodotus Ephesius, Aristophanes Bysantius et Aristarchus, critices auctores et principes, qui tota Asia dispersa, et properantia librariorum corrupta Graecorum volumina, in numerum redigerent ac sedulo emendarent. Qui viri et quanti! Fuerunt renascentibus literis, homines graeci vel graece scientissimi, qui diu iacentes literarum reliquias a situ et squalore vindicarent. In his Musurus, in his Theodorus Gaza, Guarinus Veronensis, et duo illi nostrates, Georgius Merula et Andreas Buxius, quorum opera Romae Sweynheymii et Calliergii Cretensis, Ve-

netiis Aldorum et Iensoni in edendis codicibus diligentia et fides enituit. Hos subsecuti sunt Stephani in Gallia, Iosephus Scaliger, Salmasius, Casaubonus, qui bonarum artium sospitatores iure habentur. Floruit deinde in Anglia Bentleius, floruerunt in Batavis post duos Heinsios et Gronovium, Burmannus, Drakemborchius, Wesselingius, et postremis hisce temporibus Ruhnkenius et Wyttembachius. Isti omnes summo ingenio praediti, et optimorum lectione imbuti, multarum vigiliarum opus esse ducebant vera a falsis, nativa ab insititiis secernere, nec vero dubitabant, quod in Lagomarsinio et Garatono paulo ante vidimus, in uno aut altero scriptore vitam insumere. Et conferam doctam illam contentionem cum hac subitaria recentiorum industria? Eorum elegantiam cum putida istorum negligentia? Atque

utinam a verborum contextu abstinerent! Quem contra,alienis superinductis ita commaculant, ut subeat dubitare, an aliquid usquequaque sincerum occurrat.

Sic Calusius, ex quo iam intelligitur, cur antiquiores librorum editiones magnopere conquireret, sperans in primaevis illis literarum ductibus veriora se inventurum, ubi magis acquiesceret. Sed quid de critica in universum existimaret, quidve in arte admodum opinabili ipse posset, in latina epistola ad Ludovicum Bremium, vel potius in Theocriteis versibus, quibus post Valckenarium novum lumen adhibuit, ab eo satis superque ostensum est. Vnum omisit de graecis Scholiastis, quem locum in acroasibus uberrime tractabat. Rem autem ab origine repetens, ostendebat quemadmodum graeca scholia vetustissimas poëtarum interpretationes conti-

nerent, quippe non ita post Alexandri tempora a Ptolemaeo Evergete, a Didymo Alexandrino, Apione, Herodoro, primum conscripta, quorum fragmenta sequiore aevo ab utroque Tzetze, Eustathio, aliisque in commentarios fuissent digesta. Proinde auctor erat auditoribus, ut operam in eisdem ponerent: historicos enim et mythologos rem tritam esse ac paene exhaustam; ex illis contra minus pervulgata erui posse, uti Winkelmannus, Heynius, ac postremo Ennius Viscontius exemplo suo docuerant. De antiquis Graecorum lexicis idem sentiens, quod Ruhnkenius in praefatione ad Timaeum Platonicum, plus auctoritatis in iis inesse aiebat, quam in philosophis, qui in declarandis vocibus suas plerumque opiniones magnis auctoribus affingunt. Haec de graecis, a quibus ad latinos nonnunquam

digressus, fidem faciebat quantum ex tam exquisitis literis in eorum cognitione profecisset.

Erant tamen qui in tam docto viro, nescio qua haesitantia tractuque sermonis offensi, solutiorem aliquando facundiam requirerent. Nec diffitendum est anxiam in deligendis verbis curam loquenti interdum obfuisse, sed ubi incaluerat, ad priorem celeritatem redibat. Quod quidem mihi admodum adolescenti contigit videre, quum eum antea ignotum primum novi. Cum enim in statuarii officinam a patre essem deductus, egregium spectaculum oculis cepi. Erant in abaco pulcherrima signa ex creta; nam convivium Deorum ac Dearum cum pinnata Psyche et Amore,ad eam plane speciem finxerat plastes, quam coloribus ab Apuleio sumtis depinxit Sanctius Vrbinas. Eo spectatum

venerant tres perliterati viri, Franciscus Napionus, Iosephus Vernazza, Franchius Centallensis, et una Calusius. Cum autem omnes pulchritudinem operis mirati, ex eo quaesivissent, quid de Psyches fabula nunquam ab antiquioribus memorata sibi videretur, ipse sui colligendi causa momento temporis conticuit, mox accuratissimam disputationem habuit, qua nihil lucidius. Et primo, repudiata Planciadis Fulgentii sententia, qui graecam fictionem ad christiana dogmata trahere voluisset, totum id a Platonicis profectum esse demonstravit. Platonem pennigeras atque aeternas animas fecisse, quae magnas in humano corpore difficultates eluctatae, in coelum, unde dilapsae fuerant, per virtutem redirent. Eundem Platonem, tum in Phaedro, tum in extremo Convivio, ubi Socrates Diotimae sermonem a se olim

exceptum refert, amorem a corporis gaudiis ad immortalia et divina revocavisse. Ex eius intima doctrina Apuleium, vel, uti credibile est, quempiam Graecum eo vetustiorem, vivam spirantemque Psyches effigiem, uti statuam ex Pario marmore, educere potuisse. Id autem Platonicae philosophiae laudi vertendum, quod elegantissimam omnium fabulam, quae mythologiae deerat, antiquis Theogoniis addidisset. Vt enim torosus Hercules post exantlatos labores, absumta Oetaeis ignibus mortalitate, Hebes seu Iuventatis compos fit, sic Psyche, formosissima puella, constantia et fidelitate optime de Diis merita, coelestis Amoris, quem secuta fuerat, aeterno coniugio potitur. Dolendum profecto ad hanc serius Graecos devenisse; nam quam suaviter Phidiae aut Praxitelis ars in tam pulchro argumento lusisset!

Quae docte tunc a Calusio disputata, concitatior ipse verborum cursus gratiora circumstantibus effecit. Aberat praeterea vultus, et disertorum quorumdam in se inculcando solertia; hominem dixisses, qui non tam doceret, quam sua cogitata libenter cum aliis communicaret. Id autem vix dici potest quantam in Calusio vim ad persuadendum haberet. Quid si domi quiescentem nactus, scriptiunculam abs te nuper elucubratam eidem legisses? Tunc enim scitus laudator et modicus reprehensor, cum se alieni operis iudicem praebebat, quo non alium aequiorem aut candidiorem optares. Quod si quaedam essent ad incudem revocanda, non iam recitantem interpellabat, sed ubi patientes aures dederat, « Bene, hercle, aiebat, sed totum id strenue exscribe, et plura quam velim, parum exculta vel obscura, tute ipse dam-

nabis. Mihi crede, nihil tam arduum dictu est, quod stilus non emolliat ». Si quis vero prae nimia copia iuveniliter lasciviret, non frenum statim iniiciebat, sed leniter arridens, quasi praetereundo, delectum in ubertate laudabat. Ingeniosissimus porro erat, quum aliquem a vitiosa imitatione vellet deducere. Et mihi quidem Tacitum sectanti, « Cur, inquit, tantam adhibes contentionem? Abditum et senile Taciti acumen nemo sine periculo imitabitur. Quin te potius ad Tullium convertis, qui ubique purus et dulcis, tam pulchre Graecorum varietatem expressit? »

Sed unumquemque maxime hortabatur, ut in scribendo suae se naturae permitteret. Nec enim artis praecepta ad id valere, ut omnes idem spectent, sed ut vitia suo generi finitima tutius quisque devitet. Quo in sermone Alferium suum laudare solebat,

qui indignabundam Musam secutus, locum, quem in scena fortiter arripuerat, adhuc teneret. Eius autem obiurgatores acriter percontabatur, an meminissent, qualis ante Alferium natum tragoedia Italorum esset: rursus an aliquid humanum omni ex parte eniteat; annon potius optimus ille sit, qui minimis vitiis urgeatur? Quod si poëseos dignitatem prae oculis habuit, si asper, at magniloquus, terrore animos permiscuit, et altitudine sententiarum a veterno excitavit, cur, inquiebat, hiulcos versus reprehendimus, virtutes omittimus? Hoc enim vero iniquum nec prorsus ferendum, quae praeclara in scriptoribus sunt, velle praeterire, in mendis esse copiosiores. Non huiusmodi sane ingeniorum arbitros Alferio obtigisse, quum tragoedias Romae doceret. Nam, quum primum in Odescalchiis aedibus actae

sunt, qui concursus hominum fuit, quae admiratio! Nec solum romana iuventus patrios sensus in Virginia et in duobus Brutis avide hauriebat, aut illustriores feminae scenae defixae, Antigones et Myrrhae casibus penitus commovebantur, sed grandes natu et doctissimus quisque, atque inter alios homericus ille Cunichius, summum poëtam ore et scriptis ferebant. Illi talem virum nobis inviderunt, nos conviciis prosequemur?

Acrior erat in tuenda amici fama Calusius, ut in arguenda studiorum ratione, quae tunc maxime invaluit. Iam enim proavorum literae in calumniam inciderant: poëtae, posthabita divite Graecorum vena, ad Ossianei carminis moestitiam se converterant; prosa vero oratio decolor et ieiuna, argutias et brevitatem non suam sequebatur. Nemo ferme tunc erat, qui

Alighierium aut Petrarcam legeret; ut quisque horridior et sine palaestra ad scribendum accesserat, praesertim laudabatur. Quotusquisque tunc fuit, qui graece aut latine sciret, cum vel simulatus antiquorum contemtus pars ingenii haberetur? Dicam ne tantam opinionum perversitatem fuisse, ut vir in doctissimis habitus nec plane inelegans, Demosthenem et Homerum ad placitam sibi formam refingere non dubitaret? Quae levitas temporum fuit, sed multo maior commutatio ex Germanorum imitatione profluxit. Inde enim factum est, ut nihil vernaculum in Italia superesset. Tunc igitur comoediae prisca festivitas conticuit, et tragoedia, plebeio sermone assumto, congestis caedibus caveam horrore perfudit. Quin et Milesiae narrationes matronalibus otiis destinatae, quae humanitatem olim pro-

pagaverant, luctibus et venenatis poculis refertae, atrocia facta et aniles superstitiones docuerunt. Neque his finibus ea se labes continuit, sed longe lateque diffusa, musicam, picturam, ipsas denique elegantioris vitae ineptias suo quodam halitu infecit. Tunc etiam medium inter fabulam et historiam scriptionis genus invectum est, ubi nescires quid verum esset aut fictum; Itali autem, repetita superioris aevi memoria, alii barbariam laudabant, alii sepultas tyrannorum libidines in lucem proferebant, ut cordatiores vererentur quorsum nostrorum studia essent evasura. Si enim id habent literae, ut mores perficiant, quid de hisce dicendum, quae foeda visu, dictu, oculis passim subiiciendo, efferatiores homines redderent? Eo ne spectavisse quingentorum annorum conatus, ut nihil nisi hyperboreum probaremus! Quod

si, inquiebant, domestica omnino fastidimus, externis delectamur, cur saltem melioribus non insistimus, aut cur maiorum hac in re sapientiam obliviscimur? Hi nimirum, decedentibus tunc primum Italiae tenebris, Narbonenses et Siculos hospitio exceperunt, a quibus poësin et aulicam urbanitatem docerentur. Iidem postea fugitivos Graecos honoribus et civitate donarunt, qui patrii ingenii monumenta ferro flammisque erepta, in has terras intulerant. Illi tamen, cum operam Narbonensibus darent, et graecis exemplaribus studerent, sui, non alieni esse voluerunt. Id testatur divina ipsorum in singulis artibus inveniendi felicitas; id non minus adolescentioris poëseos initia, quam Ariosti carmen et Vrbinatis tabulae ostendunt. Itaque non tam aliorum praecones et interpretes, quam excultarum gentium magistri exstiterunt.

Tunc hospites e longinquis regionibus hanc tellurem ingeniorum procreatricem osculatum veniebant; at ii nunc quid aliud praeter veteres memorias quaerunt, postquam alios sequi maluimus? In has etiam querimonias aliquando erumpebat Calusius, atque ad amicos conversus, « Eo nempe, aiebat, nos perduxit praesens desidia, et interioris philosophiae oblivio, quae ubi negligitur, disrupto veri pulchrique foedere, bonas artes interire necesse est. Italos fortasse horum dedecorum pudebit, et salubritatem in eloquentia, salubritatem in historia a suis requirent. Nos interea quidquid hoc literarum est, pro virili parte illibatum praestemus. Sed absit a pacificis studiis iracunda contentio; absit ab ipsa doctrina illud nescio quid nimium, quod Graeci nolebant. Nam si rudis licentia omnia corrumpit, docta, at servilis indu-

stria vel in optimis posita, nihil unquam magnum procreavit ».

Sic ille in vegeta et florenti senectute, sermonibus non minus quam scriptis communes literas iuvabat. Tantum vero aberat, ut ingravescens aetas aliquid languoris afferret, ut nemo Calusium Calusio tardiorem invenerit, sed ipse mortalitatis metus promptiorem efficeret. Saepius propterea ad stilum rediens, vel inchoata absolvebat, vel alia pro opportunitate scribebat. In his fuerunt tres libri de poëtica, quos Gravinam et Zanottium legens, cum in alias atque alias cogitationes incideret, intermisso saepe labore composuit, et, hortante vehementer Alferio, evulgavit; in his latini versus, seu epistola ad Augustum in morte Maecenatis, eo insignior, quod in Horatii persona se totum expressit. Sed in primis memorabilia sunt eius-

dem principia philosophica, eo ipso anno, qui ultimus vitae fuit, secundis curis emendata. Suave erat senescenti viam relegere, quam iuvenis confecerat, neque iniucundum suis civibus fore putabat, si quae veriora sibi in philosophia visa fuissent, literis consignaret; qua in cogitatione defixus, ne se fatum inter commentandum opprimeret, meditatum diu opus ad finem perducere maturavit. Obfuit scriptioni gallica lingua, qua nullo adhibito orationis lenocinio usus est, sed multo magis festinata ipsius lectio, unde falsae quorumdam opiniones exortae sunt. Quis non miretur horum philosophicorum auctorem eclecticis adnumerari potuisse? Nam si eclectici, latine miscelliones, uti habet Festus, nullius certae sententiae sunt, sed multorum et mixtorum iudiciorum, si eius sectae parens Pergamaeus

vel Sardianus ille Potamon dicitur fuisse, qui ex variis compositam et quasi vermiculatam philosophiam Alexandriae docuit, quid minus convenit huic libro, ubi non Cartesium, non Lockium, non Leibnitium, sed Calusium ubique invenias? Adeo vero in suis est, ut nihil sit ipsius philosophia simplicius, et arreptum semel principium non amplius deserat, sed eo perpetuo utatur. Quod quidem mihi omnium videtur fecundissimum. Nam ad ea reversus, quae in mathesi posuerat, duplex constituit certitudinis genus, et earum rerum quae sunt, et earum quae exsistunt. Esse porro veritates, exsistere phaenomena alia aliis succedentia; esse ea quae in ortum cieri possunt, exsistere quae ortum habuerunt. Vt enim hoc verbo significamus quae subito erumpunt, seque oculis sistunt, sic etiam rerum essentias, quae a Deo na-

turae opifice, ex orbe, ita dixerim, veritatum eductae, in currum fuerint universitatis impositae. Iamvero, si maximum in his discrimen apparet, cum alia sint immutabilia, alia vicibus obnoxia: illa ratione percipiantur, ista sub sensus cadant; quis non videt diversam omnino certitudinem ad unaquaeque pertinere? Quibus extra omnem dubitationem positis, iam cetera proclivia sunt Calusio, ut ostendat quam varii errores ex promiscuo demonstrationum genere in philosophia plerumque oriantur. Pyrrhonios autem, sive Scepticos, quaesitores et consideratores a Gellio dictos, qui omnia ambigendo tractant, praecipue exagitat, quod ab iis quae exsistunt, utpote fortuitis et parum cognitis, se assensum aiunt cohibere, atque id unum scire, cuius necessarias rationes teneant. Atqui, inquit, a fortuitis rebus

omnis pendet humana cognitio, quae inde ad necessaria progreditur. Quid tam praeposterum quam quae prima sunt facere posteriora? An placet pro falso reiicere quidquid a mathematica, ut aiunt, demonstratione non elicitur? At quam pauca in his numerantur, cum intima rerum nos lateant, natura vero ea omnia, quae ad animorum et vitae pertinent institutionem, conscientia et sensuum ope nos edoceat! Quid magis fortuitum quam hominem esse? Quis tamen, nisi insanus se dubitet exsistere, aut quae mater blandientem sibi filiolum complexa, inanem speciem se ulnis constringere putavit? Impellimur nimirum ad credendum insita persuasione, quae doctrinae vim longe exsuperat: impellimur rebus undique circumstantibus; impellimur affectibus, qui in nobis gignuntur. Nec alius sane discipli-

nae egebat hominum genus, ut finem sibi a conditore propositum impleret. Frustra vero Sceptici sensuum fallacias plurima oratione persequuntur. Quid enim si non tam ipsi in culpa versantur quam mens, quae rectissima eorum iudicia secus interpretando, falsa infert ex veris? Suus quippe sensibus propemodum sermo est; tunc autem decipimur, quum voces a vocibus parum scienter et accurate distinguimus. Quod in pueris videmus accidere, qui cominus, eminus posita perinde gestiunt arripere, sed accedente usu, melius atque uti par est, intervalla corporum metiuntur. Qui usus nos etiam edocet, ut pluribus sensibus admotis, unius testimonium altero comprobemus, unde experiendi ars orta est, quae si rite adhibeatur, quis neget certitudinis apicem in physicis nos posse attingere? An somniorum ludibria

nobis obiicient, quod per quietem volitantibus rerum simulacris non minus quam ipsis rebus afficimur? At nemo sanus consopitam vinctamque mentem cum experrecta et libera comparaverit. Nec facit quod vigilando interdum fallimur. Certitudo enim ex rebus, non vero ex perverso quorumdam iudicio aestimanda est. Fieri autem potest, ut quae verissima sunt, aliter aliis videantur. Quod, cum aliorum illustrium virorum, tum in primis Thomae Hobbesii exemplum declarat, qui in geometricis theorematis omnium evidentissimis, adeo a vero deerravit, ut mentis vitio id prorsus contigisse appareat.

Ex his veluti philosophiae carceribus egressus Calusius, contentis viribus ad metam decurrit. Sed principiorum memor, ad ea identidem redit; differentias autem verborum solertissime persequitur,

ut genuinam et doctam significationem a commentitia et populari distinguat. Nec vero, quod plerique faciunt, in coacervandis ingeniosis magis quam veris definitionibus laudem quaerit, sed in philosophando id unice cavet, ne quis ambiguitati locus supersit. Ita fit, ut multa ad eam diem perobscura, suo nunc in lumine posita, lucem haud amplius desiderent. Talia sunt quae disputat de tempore et spatio, quorum alterius infinitatem, alterius interminatam in omnes partes magnitudinem, non iam reapse exsistere, sed mentis conceptus esse ostendit. Eiusmodi etiam est ipsius doctrina de substantia et anima, cuius incorpoream naturam ab omni concretione remotam, ex ipsa intelligentia et voluntate evincit. Nam si intelligere et velle omnino individua res est, qui id potest ad dividuum corpus transferri? Si enim

demus corpus velle, de singulis ipsius elementis id dici oportet, quod in humanam cadere voluntatem, quae, ut omni cogitatione celerior, sic etiam unum quiddam ac maxime simplex est, nemo arbitrabitur. Nonne vero et ipse intimus sensus nos admonet, duo in nobis esse principia inter se diversissima: alterum quod velit et imperet, alterum quod pareat; acrius illud ac divinius, tardius istud atque deterius? Tanta porro est praestantioris illius naturae vis, ut sola physicam mundani cursus necessitatem abrumpat; nam pelli vicissim et pellere, itidem nasci et interire, seu, uti malebat Parmenides, in alias formas indesinenter mutari, aeterna lex corporum est; at animus non modo ultro et per se agit, sed in ipsas res obnititur, easque sibi subiicit, ex quo infinita nec praevisa oritur eventuum varietas. Per-

magnum hoc sane, nec tamen illud minoris faciendum, quod solus humanus animus pulchritudine gaudet, unde hominum generis causa hunc naturae ornatum exstitisse, quisque facile conficiat. Nam nisi essent qui tanti operis specie fruerentur, cur Deus tam solerter ludere in ordinanda materia voluisset?

Platonicis affinia haec sunt, ad quae tamen nova quadam via et ratione pervenit. Erunt fortasse qui mirentur pernobilem locum de idearum origine ab eo fuisse omissum, quod quidem non sine consilio arbitror fecisse, ne videlicet in illam Carybdin philosophorum tot naufragiis insignem, incideret. Nam in ceteris inquisitionibus, ut in quibusdam Graecorum ludis, alii aliis facem praebent, et humanum ingenium progressu temporis auctum, multa feliciter conatur, quae superioribus fue-

rant negata, ut recte admodum Fontenellius doctorum successiones hominibus comparaverit, humeris se mutuo sustentantibus, quo longius videant. At ubi animus de se ipso quaerit, nullus experientiae locus relinquitur, et quaestio saepe tentata, saepe deposita, eadem remanet, atque antea fuerat. Vnde enim lux erumperet? Vt igitur in Graecis ionica et italica secta, sua quaeque dogmata et disputandi modum perpetuo retinuerunt, sic in explicandis ideis recentiorum scholae differunt inter se, nec minus Cartesiani Lockio et Lockianis dissimiles sunt, quam Stoici Epicuro. Quid magis distans quam Malebranchius et Leibnitius ab iis, qui omnes ideas ab humani corporis descriptione repetentes, in visceribus mobiliter palpitantibus, fugientis, ita dixerim, cogitationis vestigia quaerebant? Nonne istos a pueris

audivimus, quum dicerent externas rerum imagines in mentem commeantes, nervorum ope ex corporeis incorporeas fieri, quasi, ut in Velleio redarguit Cotta apud Tullium, aliquid corpus et non corpus esse possit? Quo quid obtusius? Nunc si eadem ferme opinionum portenta utrobique invenimus, ut investigationis, non investigantium vitium id esse appareat, nonne praestat rem plane omittere, Newtoni exemplo, qui repertis gravitatis legibus, ab eius causis inquirendis abstinuit? Quem vero sciscitandi modum statuemus, si ex re ad rem perpetuo ascendimus? An evidentissima principia demonstrari possunt? At quis nescit nullam tam firmam et stabilem doctrinam esse, quae alicui enunciationi communiter receptae non innitatur?

Nec tamen in his controversiis hospes erat Calusius, utpote qui Neapoli, uti erant

tempora, in Scholasticorum pugilatu se exercuerat. Polum et Gorgiam aliosque antiquiores Sophistas hi mihi videntur referre, tum acumine, tum versuta ingenii dexteritate, quam in solvendis nodis ostentabant, cum ille callide quaestionem poneret, hic callidius responderet; ille argumentandi forma, hic verbo adversarium captaret. Sed contentiosa haec philosophia suos habuit lacertos, et optime de posteris merita dicenda est, cum per tria et amplius secula a summis viris post Lanfrancum et Anselmum nobilitata, quidquid doctrinarum a barbaria et vastationibus reliquum erat, infestissima aetate servaverit. Ita sentiebat Calusius; qui enim Baconem laudabat, quod homines ad meliora studia revocasset, non minus aequum in Scholasticos se ostendebat, Aquinatis et aliorum opera digito plus semel indicando, unde com-

plura derivaverant recentiores. Ab iis, credo, id etiam habuit, ut adstrictam Aristotelis dialecticam latiori praeponeret, quam Plato adamaverat. Quocirca Iacobum Facciolatium laudabat, qui Aristotelicos argumentationis locos et formulas Tullianis plane verbis latinas fecisset.

Summae contentionis opus philosophica haec Calusii fuerunt, contractioris vero curae minuta quam plurima, quae ipsi in otio excidebant. Quotidiani plerumque sermones scribendi occasiunculam dabant; nec vero fieri poterat, ut tam actuosa mens in tanta meditandi assuetudine aliquid interdum non sereret. Amicorum laeta vel tristia versiculos suggerebant. Eminent in his praecipue latini elegi in obitu Iosephinae Lotharingiae, crudeli morbo ante senium absumtae. Excultissimis eius moribus et arguta comitate prorsus teneba-

tur Calusius, ipsa vero moriens tam illustria de Calusio ultimis ceris mandaverat, ut mirum non sit, si exstinctam doluerit, et soluta ac vincta numeris oratione celebrandam susceperit. Multis annis post, alia perinde lacrymabilis mors Ferdinandi Balbi, optimi fortissimique adolescentis, ipsius stilum iterum exercuit. Redux ille e Russica expeditione, crebras iam sui exspectationes commovebat, quum in Sarmatiae finibus prae algore et lassitudine itineris immaturo fato interiit. Magnum dolorem infelix nuntius attulerat patri, nec minus gravem Calusio, qui surgentem illam indolem amicissima spe complectebatur, suumque desiderium flebili carmine testatum voluit. Haec moerens in summa animi concitatione scribebat Calusius non minus nitide quam properanter. Fuerunt et alia tenuiora, quae subita et brevis in-

dignatio ab invito propemodum expressit. Huius ferme indicia videas in disputatiuncula de circuli quadratione, quae in Italicorum sodalium commentariis legitur. Cum enim ignotus quidam de via, nescio quae geometrica oppidana industria elaborata ad eum detulisset, ipse domum ingressus, arreptis pugillaribus, lacernatus ut erat, scripto respondit, nec prius destitit quam totum absolveret. Eadem paene celeritate notitiam digessit de Andrea Buxio, Aleriae pontifice, qui Sweynheymii, Pannartzii et Vinderlini Spirensis eruditis laboribus praefuit, et alteram illam de Livia Columna, nobilissima suae aetatis femina, a Pompeio genero per summum scelus interfecta, nec non et epistolam ad Napionum de italica lingua, ubi controversiam tangit, quae inter Vincentium Montium et Florentinos animosius agebatur. Sed

nusquam melius celerrimus illius ingenii nisus conspicitur, quam in adnotationibus ad veteres scriptores. Has raptim evanido plumbo libri orae allinere solebat quoties obscurior sensus, aut inobservatus dicendi lepos, inter legendum occurreret. In Pindaro autem plusculum immorabatur, cuius adeo perbreves interdum sententias Horatianis ipsis pleniores, nondum evulgata Boeckii et Dissenii interpretatione, uno aut altero verbo feliciter explanavit. Exquisito pulchri sensui adiungebatur penitior metrorum cognitio; quam enim scientiam Terentianus Maurus, exstinctis iam magnis utriusque poëseos auctoribus, argumentum carminis fecerat, ipse sic tenuit, ut in graecarum et latinarum vocum mensura nemo acrioribus post Bentleium auribus uteretur. In harum rerum tenuitatem a puero descenderat Calu-

sius, ex quo nullo ferme conatu complures versus inscite a superioribus editos, potuit emendare. Id mihi videre contigit in eius animadversionibus ad Gesnerianam Orphicorum editionem, quae limatissimum Hermanni iudicium adhuc exspectabat; id in latino Petrarcae poëmate, quod totum recensuit, et sublatis mendis, quae vitio aetatis inhaeserant, ad epicum numerum exegit. Quo pietatis officio, si ita loqui fas est, erga italicarum literarum parentem functum esse, magnopere gaudeo. Nam cur ipsius amatoria tam saepe versamus, Africae carmen negligimus, quod, si minus expolitum, at plenum antiquitatis, aequalium animos ad dispellendam barbariam maxime debuit excitare? Erat autem Petrarcae et Calusio commune Virgilianorum operum studium, unde ille favillam hauserat romanae magnitudinis, hic poëtici sermo-

nis elegantiam. Vt enim Homerum plus vicies, sic Georgica et Aeneidem nonagies ex integro legerat. Quod non tam gloriabatur quam querebatur, quum diceret, duorum se poëtarum cantu delinitum, segniorem aliquando ad scribendum fuisse. Ioannem autem Beccariam, egregium inter nostrates physicum, in primis memorabat, quo praeceptore et amico usus fuerat, quemque, inchoato iam commentario, illaudatum reliquerat. « Vos, inquiebat, multa de homine audistis, at mihi docentis vultus animo adhuc obversatur. Quam varia et pollenti facundia in disserendo fuit! Quantae in perscrutanda natura solertiae! De mathesi certe Boskovichio concessit; at quantam laudem promeruit, tum fulguralis ignis scientia, tum habito iuvenum coetu, qui finitimorum studia aemulati, in magnam postea famam profluxerunt!

A quibus optandum erat ut nunquam discidium fecisset. Sed vir ad iram promptior, ostracismo a discipulis quodammodo multatus est, quos dictis offenderat ».

Extremum vitae spatium sic transegit Calusius, usurpatione ac renovatione literarum senectutem oblectans per omnes temporum vices, quae eversum regnum in Subalpinis consecutae sunt. Recusari autem non poterat, quin varios lugendosque casus tanta publicae rei commutatio secum afferret. Itaque vixdum occupata externis armis regione, fratrem et fratris filium et propinquos et affines obsidum loco in arcem primo detrusos, deinde in Gallia exsulantes viderat. Qui vero urbis adspectus in tam diversis civium voluntatibus, cum alii aliis partibus studerent, et nemo tam innocens aut tutus sibi videretur, quin inter metum et spem dubia

exspectatione penderet! Tunc enim vero plebs foede lasciviens ruenti regno illudere, inconditis clamoribus et tribunicio stridore cuncta perstrepere; homines autem ex contemtis metuendi, intactum et optimum quemque invidia urgere. Quid patrii pudoris tunc reliquum fuit? Quid in tanta vel licentia vel ignavia perpessi non sumus? Atque utinam, exhaustis iam alternis vulneribus in Gallia factionibus, cum omnia sub unius imperio quiessent, meliora posterior aetas tulisset! Sed gravissimum id malum fuit, quod plerique mortalium praepotenti eventuum vi in ancipitia coniecti, et repentinis subinde mutationibus obnoxii, non secus ac naufragi decumanis fluctibus impulsi, fortunam ubique spectare coeperunt. Inde illa antiqui moris oblivio, et pudenda opinionum levitas, quae hereditaria contagione a

patribus ad liberos manavit. Quid mirum, si qui paulo ante per fora volitantes, seditiosis concionibus multitudini assentabantur, mox in aulicorum turba iactari, suumque decus et libertatem paucorum potentiis gratificari non erubuerint? Quae inconstantia dexteritas, constantia ex adverso tarditas appellabatur, ut nunquam magis comprobatum fuerit illud Thucydideum, in magnis civitatum conversionibus rerum nomina una cum rebus immutari. Sed incredibile dictu est, ut, corruptis semel sententiis, habendi perdendique libido animos invaserit, cum multi ex inopia in abundantiam traducti ad latrocinia decurrerent; iidem porro victarum gentium sanguine exsaturati in deliciis rustici, in sumtibus profusi, violentas opes turpiter ostentarent. Quarum rerum consectaria si adhuc lugemus, quid

de urbis conditione dicendum, quae tunc penitus commota et in hostilem potestatem redacta, recentibus necdum satiatis factiosorum cupiditatibus misere distrahebatur? Hisce temporibus et hominibus invictam animi aequabilitatem opposuit Calusius, quippe qui nihil mirari, et publicas perinde ac privatas necessitudines ferre moderate, sapientis esse arbitrabatur. Id ei suadebant et veteris philosophiae documenta, et ipsa natura, quae Attici lenitati quam Phocionis contumaciae propior, multa aetati, plura hominibus ignoscebat. Si qui vero communes vices dolentius deplorarent, eos ad fortitudinem hortabatur, hanc maxime urbanam virtutem appellans, quod multo saepius intra moenia cum improbis civibus, quam in acie cum hostibus sit dimicandum. In eo autem plerosque falli, quod pacato rerum statu

in summa tranquillitate perpetuo se usuros putant; nullam enim rempublicam tam firmiter esse constitutam, ubi turbae aliquando non exsistant. Esse nimirum in qualibet civitate intestinum quoddam bellum inter leges et agrestiorem hominis vim, quae si e certamine superior discedat, omnia turbate fieri, ac sursum deorsum versari necesse sit. Physicam elementorum conciliationem discordem concordiam ingeniose poëtas dixisse; quid ni, aiebat, id liceat ad civiles societates transferre, quae in speciem compositae, tam repugnantibus principiis aguntur? Quid igitur, prosequebatur, minus constanti et erudito viro dignum, quam praesentia muliebriter queri, praeterita ut inculpata laudare? An non, si tempora inter se comparentur, adversa necessitatem, secunda et prospera quasi interspirationem vide-

ri? Quae gens, qui populus suis flagitiis et incommodis caruit? Vbi non proscriptiones, non caedes, non optimorum civium exsilia, non pessimorum dominatus occurrunt? Quae si nonnulli, vel aequalibus subirati, vel temporum calamitatibus commoti, animo reputarent, barbaricas aetates excultioribus, uti faciunt, haud praeponerent. Indocte id sane; indoctius quum disciplinas veluti exitiosas damnant, quasi remotis bonis artibus, reditus ad pristinam simplicitatem sit, nec potius metuendum, ne degeneres iam mores in gladiatoriam feritatem evadant. An mitiores qui rudes incultique? At non ita sentiebant veteres, qui in gigantum clade et Deorum victoria, hinc coecos immanitatis impetus, hinc consilii vim adumbrare voluerunt; quum autem eundem Herculem et monstrorum domitorem, et Mu-

sarum comitem ac ducem facerent, quid virtus et ingeniorum cultus ad reprimendam ferocitatem coniunctim possent, pulchre docuerunt. Cuius rei testimonio sunt ferrea Italorum secula, vel ferreis proxima, quae isti laudare non desinunt. Quae namque odiis et seditionibus fuerunt infestiora, quum homines in urbibus ut in hostico degerent, quum finitimi sibi mutuo insidiarentur, quum proditiones proditionibus, periuria periuriis rependerentur? Tunc veneficarum artes in conviviis adhibitae, et pollutis hospitiis, violata templorum religione, Etruria et Insubria suas Mycenas et Thebas habuere, quae novam lacrymosis poëmatis materiam praeberent. Quid vero externi militis, quem toties vecordia partium ad praedam vocavit, immodestiam et crudelitatem commemorem, quid cruenta Neapolitanorum

regum dissidia, quid Borgianas caedes, quibus Picenum et Vmbria sanguine redundarunt? Nec melior erat pacis quam belli conditio, rarescente sub tyrannis multitudine, intercepto terrestri commeatu, obsesso a praedonibus mari, cum nulla esset desertorum agrorum fertilitas, nulla itinerum securitas. Et adeo nostrarum rerum nos taedet, ut tam luctuosam noctem quam praesentia malimus? Atqui maximum, quo illi caruerunt, solatium nobis superest in ipso humanae rationis incremento. Vt enim dies tenebras disiicit, sic doctrinarum lux falsas opiniones evertit, quibus sublatis, fieri non potest, quin permulta, quae dolemus, in melius corrigantur. Huiusmodi verbis amicos consolabatur Calusius; ipse vero qui temporibus pareret, non inserviret, neque infensus neque assentator, suam dignitatem

et gratiam sine ulla offensione retinuit. Ita factum est, ut in summis necessitatibus suis prodesset, defervescente autem rerum aestu, perutilem operam una cum Prospero Balbo, viro amplissimo suique studiosissimo, literis navaret. Fuit haec duorum virorum coniunctio Subalpinis perutilis, cum alter, qui nutriendis elegantioribus studiis sorte quadam natus videbatur, publice doceret; alter integritate vitae et gestis honoribus clarus, Athenaeo praeesset. Tunc Balbi gravitas in primis enituit; quo enim tempore omnes ferme proiecta adulatione vetera et domestica contemnebant, gallica unice probabant, ipse contra patria instituta laudando verecundiam Gallis imposuit, ne in florente nuper regione deteriora facere viderentur. Crebrae tunc erant doctissimorum virorum e Lutetia in Italiam itiones

reditionesque, ex quibus Cuvierius, quem Balbus Florentiam comitatus est; terno etiam adventu Napoleo iam imperii compos, urbem invisit, qui Calusio una cum intimis et familiarissimis ad coenam vocato ,. sic ipsius doctrina captus fertur, ut eum omni honore afficeret. Hisce opportunitatibus praeclare uterque utebatur ad promovenda et ornanda suorum civium ingenia; ex quo acerbius videri debuit, quod postmodum, restituto iam regno, uterque vivus ab Athenaeo abesset. Calusium ne in iis sedibus desiderari, quas tandiu honestaverat! quibus vel exstinctus insigne decus esset allaturus! Sed ipsa Calusii aequitas compluribus invisa esse potuit, qui honesta secuti, nimia tamen et plus quam recta vellent. Quam aequitatem ab iis sibi obiectam dolebat Calusius, quibus saluti fuisset. Sed id semel

et in sinu amicorum conquestus est; si quam enim aegritudinem inde contraxerat, explicata mox fronte se penitus ex animo abstersisse aperte ostendit.

Hanc nubeculam paucorum acerbitas Calusii senectuti offudit, cuius reliquam vitam intuens ipse cogitatione, beatissimam audeo dicere. Et primo quidem haud parum ad felicitatem id arbitror pertinuisse, quod literas pure et sine ambitione excoleret, nec tam gloriam, quae sui nimis appetentes nonnunquam deserit, sed veritatem, quod in primis decet, ab eisdem quaesierit. Sapientem animum comitabatur praeterea moderatio ab omni contentione aliena, et benevolentia in suos. Qui enim tanta erat in fratrem observantia, ut eius causa nullum laborem aut molestiam sibi defugiendam censeret, adeo facilis et iucundus propinquis fuit, ut

in domo illustribus familiaritatibus et hospitibus affluenti, ipsius sermo ab omnibus expeteretur. Praeclara vero sunt quae narrant de Carola fratris nepte, quam primos literarum ductus et expressam pronunciationem docuit, omnique postea venustiore cultu peramanter erudivit. Inerat in eius moribus nescio quid comptum, et puellaris supra aetatem gravitas, qua maxime delectabatur Calusius, eamque sibi superstitem fore sperabat. Sed heu! Filiberto Costae Trinitatis in nobilissimam familiam nupta, cum certos iam deformatosque ingenii fructus ostenderet, primo elanguit, mox viro et tribus liberis, quos enixa fuerat, erepta est. Huic domi successit Euphrasia Solaria, Caroli Masinii uxor, matrona lectissima, ob egregias animi dotes Calusio sic probata, ut nesciam, utrum ipsa plus voluptatis ceperit

ex magni patrui sapientia, an patruus ex ipsius consuetudine. In propinquorum ferme loco amicos habuit, quorum studiis gratiorem senectutem effecit. Sed in satis longo vitae cursu alii alios exceperant, et in vetustioribus quidem numerabat Hieronymum Rosascum, Paulum Paciaudium, Gerdilium, quocum similitudo quaedam disciplinarum intercesserat, et Georgium Adlerum Danum, Cuphicorum numorum disertissimum interpretem, cui Coptica rudimenta graeco epigrammate dedicavit; horum aetati suppares fuerant Alferius et Augustinus Tana, qui iuvenis decessit, eisdemque successerunt Napionus, Balbus et Alexander Fallettius Barolius, excultae urbanitatis vir, a quo saepissime invisebatur. Cum autem Salutios devinctos necessitudine haberet, ex his praesertim Caesarem equitem dilexit, virum amplis-

simum, a quo post mortem ornatissimis verbis atque sententiis laudatus est, eiusque sororem Deodatam Revellam, nobilem poëtriam, quae iuveniliter italicis versibus ludens qua aetate ceteri literulas ediscunt, viriles Graecorum spiritus ostendit. His postea se adiunxerunt discipuli, a quibus eximie cultus est. Fuerunt et alii tenuiores, quos ingenii causa in parum lauta re opibus adiuvit. Quod in eius funere compertum est, quum multorum lacrymae quanta cum liberalitate et quam humaniter in pauperculo lare infelices orbitates ictusque fortunae solaretur, palam fecerunt. Honestissimum sane testimonium, viri pietate dignum, qui Deum caste adeundum, eiusque Numen non iam filicatis pateris et ostentatione sui, sed benefactis maxime placandum putaret! Pietatem confirmabat rectissimum ipsius in omni re iudicium;

qui namque ingenii vires in naturae investigatione acriter vellet expromi, easdem tamen philosophiae regiones nolebat praetergredi, sed in religionis studio caute pudenterque versari. Nullam enim religionem sine auctoritate posse intelligi; perverse idcirco facere qui, tutissima hac norma relicta, in libris interpretandis, quos divinos esse fateantur, tum hoc, tum illud turpi haesitatione admittunt. Non igitur Calusio contigit quod pernobili in Germania philosopho, qui iam senex cum ex eo quaereretur quid de futura animorum conditione sentiret, involuta quaedam de metempsychosi per ambages dicitur mussitavisse; nam receptis doctrinis firmiter adhaerens, in ipsa stabilitate summam tranquillitatem invenit. Tantam quippe vim inde hausit, ut inania rerum humanarum non anxie, non cupide posset spectare.

His animi dotibus alia complura non minus optanda naturae bona accedebant: optima et integra ad ultimam senectutem valetudo, incolumis aurium et oculorum vigor, vultus dignitatis plenus, impigrum denique corpus quietis et laborum perinde patiens, cum idem in conclavi diu posset commentari, idem se arduis et longinquis itineribus dare. Et tantae hac in re alacritatis erat, ut post Lusitanicam peregrinationem modo Vindobonam, modo Coloniam Agrippinam, et Argentoratum Brunkii visendi causa adiret, tum autem in Etruriam ad Alferium plus semel se conferret, ac postremo Lutetiam, a fratre accitus, qui in Gallia versabatur. Inde omen provectioris aetatis capiebamus, ipso Calusio repugnante, qui Mazocchii calamitatis memor, nihil magis quam imbecillam senectutem pertimesceret, vitam comparans tabulae, quae

non iam ex magnitudine, sed ex depicti operis praestantia sit aestimanda. At omnes spes cita mors abrupit. Erat annus seculi XV, et exeunte Martio denicales Christi dies celebrabantur, quum templo egrediens, subito frigore cohorruit. Domum reversus aiebat sibi de via displicuisse; superveniente febri, medici sanguinem duxerunt, sed postmodum de eo male narrari coeptum est. Decumbentem vidi, plane serenum. Cum subtristior accederem « Quid, inquit, moereris, annon et amicorum discessus sunt fortiter ferendi? An oblivisceris ea nos lege natos esse, ut hinc aliquando decedamus? » Nec amplius Calusium adspexi; nam Nonis April., sanctissimis ritibus peractis, et rebus placide compositis, iam obierat. Propinqui morienti adfuerunt, et spiritum excepit Amedeus Peyronus discipulorum clarissimus. Testamentum vix inchoatum,

quo orientales libros manu exaratos, Athenaeo legaverat, Carolus Masinius, fratris nepos et heres, ratum esse voluit. Signum e marmore et funus publicum a Quinqueviris literis moderandis, ei decretum est. Demortuum italica oratione laudavit Iosephus Biamontius Ligur, optimus optimum, doctus doctissimum. Titulos scripsit Iosephus Vernazza Albensis, non Sallustiana, qua solebat brevitate, sed lenissimis Tullii verbis, id, puto, suggerentibus Calusii moribus. Nos tanto viro orbati, eius memoriam tanquam antiquae rectitudinis exemplar pio animo repetimus, quo, si minus laudem, quam maximam adeptus est, consequi possumus, at saltem in hac tanta incuria bonarum artium, quae plerosque tenet, ad praeclara capessenda et virtutem enitamur.

V. Provana di Collegno, P. C.

V. Sciolla R. A.

V. Si permette la stampa.

Torino, addì 8 *di giugno del* 1833.

M. S. Provana per la Grande Cancelleria.